

IV Pasaules latviešu
zinātnieku kongress

Latvijas vēsturnieku II kongress

TĒZES

Rīga, 2018. gada 18.–19. jūnijs

Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija
Latvijas Universitāte
LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs
ISBN 978-9934-8742-2-2

Tēzes tiks publicētas LU repozitorijā

Priekšvārds

2011. gada 16. un 17. septembrī Rīgā, Latvijas Universitātē, norisinājās Latvijas vēsturnieku I kongress “Latvijas vēsture: pētniecības stāvoklis, izpētes problēmas un risinājumi”. Kongress pieņēma Noslēguma dokumentu, bet kongresā lasītie ziņojumi vēlāk tika publicēti.¹

Latvijas vēsturnieku II kongress tiek organizēts IV Pasaules latviešu zinātnieku kongresa ietvaros, kurš ir izvirzījis šādus mērķus:

- 1) pulcēt Latvijas izcelsmes zinātniekus no visas pasaules;
- 2) dibināt un atsvaidzināt kontaktus ar viņiem;
- 3) iezīmēt un apspriest aktuālās pētniecības problēmas;
- 4) rīkot zinātnes svētkus.

Visi šie mērķi ir aktuāli arī Vēsturnieku kongresam.

Gatavošanās kongresam aizsākās jau 2017. gada sākumā. Vēsturnieku kongresa koncepciju izstrādāja darba grupa, kurā bija pārstāvji no Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes (LU VFF), LU Latvijas vēstures institūta (LU LVI), LU Filozofijas un socioloģijas institūta (LU FSI), LU Sociālās atmiņas pētniecības centra (LU SAPC), Daugavpils Universitātes (DU), Latvijas Muzeju biedrības (LMB), Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA), Turaidas muzejrezervāta (TM), Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centra (LZA BSPC).

Kongresa praktiskā sagatavošana tika uzticēta rīcības komisijai, kuras sastāvā darbojās Kristīne Beķere (LZA BSPC), Jānis Keruss (LU VFF), Jānis Taurēns (LU VFF), Kaspars Zellis (LU FSI) un Guntis Zemītis (LU LVI). Par rīcības komisijas priekšsēdētāju ievēlēja Gunti Zemīti, par viņa vietnieku Jāni Taurēnu, par organizācijas komisijas sekretāri Kristīni Beķeri.

Gatavojot kongresu, īpaša uzmanība tika pievērsta Pasaules latviešu kongresa izvirzītajam trešajam mērķim: iezīmēt un apspriest aktuālās pētniecības problēmas. Organizatori atteicās no prakses rīkot vairākas paralēlas sekcijas, kurās zinātnieki iepazīstina ar saviem jaunākajiem sasniegumiem, diskusijām rezervējot tikai vienu no sekcijām. Zinātniekiem savu pētījumu rezultātus ir iespējas prezentēt vairākos citos regulāros forumos – gan LU gadskārtējās konferencēs, kurās vienmēr ir arī vēsturei veltītas sekcijas, gan LU LVI regulāri notiekošajās konferencēs. Vēsturnieku II kongress turpretī ir iecerēts kā

¹ *Krustcelēs un jaunu pieeju meklējumos (Latvijas vēsturnieku I kongresa materiāli)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014.

nopietna saruna par Latvijas vēsturei aktuālām problēmām. Katrā sekcijā paredzēts viens galvenais runātājs un divi līdz četri līdzziņotāji. Kongresā aicināti izteikties gan tie, kuri vāc un uzglabā vēstures liecības, gan tie, kuru primārais uzdevums ir tās pētīt, gan arī tie, kuri tās izmanto, izglītojot jauno paaudzi un sabiedrību. Reizēm šīs sfēras ir nodalītas, reizēm pārklājas. Ziņojumiem seko diskusija.

Kongress sākas ar atskatu uz I Latvijas vēsturnieku kongresu un tā devumu Latvijas vēstures zinātnes attīstībai. Šo sekciju ievadīs I Latvijas vēsturnieku kongresa organizators prof. Dr. hist. Inesis Feldmanis. Tālāk sekos ziņojumi un diskusija par šādu forumu nozīmi un nepieciešamību, tai skaitā domājot arī par turpmākiem Latvijas vēsturnieku kongresiem un izvērtējot to nepieciešamību un piemērotākos formātus.

Vēsturnieku darbā vienmēr aktuālo tēmu “Metodes un metodoloģija” ievadīs galvenais ziņotājs prof. Dr. hist. Aleksandrs Ivanovs ar referātu “Vēstures zinātnes metodoloģiskās paradigmas Latvijā: pašreizējais stāvoklis un nākotnes vīzija”, kam sekos referāti un diskusijas par to, kā vēsturniekam rīkoties apstākļos, kad pētniecībā ienāk jauni avoti un mainās paradigmas.

Ievērojama uzmanība Vēsturnieku kongresā atvēlēta vēstures zinātnes komunikācijai. Sekciju “Vēstures zinātnes komunikācija” ievadīs Dr. sc. soc. Andra Pētersona ziņojums par komunikācijas teoriju, tālāk jau ziņotāji pievērsīsies jautājumam par vēsturnieka uzdevumu: kam īsti ir domāts vēsturnieka darba produkts? Kāda ir vēsturnieka mērķauditorija, un kā to labāk sasniegt? Nav noslēpums, ka sabiedrību vairāk uzrunā mākslas produkti ar vēsturisku saturu – kino, daiļliteratūra, teātris. Kā veidojas sadarbība starp vēsturniekiem un vēstures popularizētājiem, kuru vidū ir gan profesionāli vēsturnieki, gan literatūras un mākslas pārstāvji? Šīs sekcijas otrajā daļā notiks diskusija par vēsturnieku sagatavošanu – kā vecākās paaudzes vēsturniekiem (augstskolu profesoriem) nodot savas zināšanas jaunajai paaudzei, kura izglītību ieguvusi jau pēc citiem kritērijiem. Vai šeit neveidojas komunikācijas barjera, kuras cēloņi meklējami atšķirīgā izpratnē par vēstures zinātnes nozīmi un vēsturnieka misiju?

Sekciju “Pagātni izzinošās zinātnes” ievadīs Dr. philol. Rītas Treijas referāts ar trāpīgu nosaukumu “Vēsture kā palīgdisciplīna”. Mūsdienās robeža starp dažādām zinātnēm vairs nav strikti novilkta. Vēsture nebūt nav vienīgā, kura aicināta izzināt pagātni. Vēsturnieku atziņas izmanto arī citu zinātņu pārstāvji, bet vēsturnieki arvien biežāk izmanto citu zinātņu sasniegumus. Grūti ir novelkama robeža, piemēram, starp vēsturi un etnoloģiju. Sekcijā tiks aplūkota vēstures mijiedarbība ar tādām zinātnēm kā literatūrzinātne, sociālās zinātnes, bioarheoloģija.

Sekcijā “Vēsture un ideoloģija” pēc galvenā ziņotāja Dr. hist. Kaspara Zeļļa ievadreferāta notiks diskusija par varas un vēstures zinātnes attiecībām. Jēdziens “ideoloģija” ir plašs. Vēsturnieka skatījumu ietekmē ne tikai politiskās varas spiediens. Vēsturnieks tāpat ir personība ar savu redzējumu, kuru neapšaubāmi ietekmē laikmeta ideoloģiskie strāvājumi. Vai vēsturniekam no tiem jānorobežojas vai tieši pretēji – jāieklausās tajos?

Kongresa organizatori apzinās, ka neviens forums nevar dot atbildes uz visiem jautājumiem. Visticamāk, arī pēc Latvijas vēsturnieku II kongresa vēsturniekiem nesāksies jauna dzīve, tomēr ar kongresā paredzētajiem ziņojumiem un sarunām tā organizatori cer vismaz aizsākt Latvijas vēsturnieku vidū diskusiju par sekcijās iezīmētajiem, Latvijas vēstures zinātnes attīstībai nenoliedzami svarīgajiem teorētiskajiem un konceptuālajiem jautājumiem. Tai pašā laikā Latvijas vēsturnieku kongress noteikti sasniegs arī pārējos IV Pasaules latviešu zinātnieku kongresam izvirzītos mērķus – dos iespēju satikties, dibināt kontaktus un svinēt zinātnes svētkus.

Dr. hist. Guntis Zemītis

1. Vēsturnieku kongresu loma un nozīme

Inesis Feldmanis

Atskats uz I Latvijas vēsturnieku kongresu

1. Ideja par Latvijas vēsturnieku kongresu nobrieda un izkristalizējās pakāpeniski. Pirmo reizi tā izskanēja Latvijas Universitātes Rietumeiropas un ASV jauno un jaunāko laiku vēstures katedras sēdē, kas notika 2009. gada septembrī. Pēc gada tika izveidota rīcības komiteja, kas izstrādāja pasākuma norises scenāriju un veica kongresa praktisko sagatavošanu. Rīcības komitejā aktīvi darbojās Latvijas vēstures mazās bibliotēkas atbalsta fonda, LU Vēstures un filozofijas fakultātes, LU Latvijas vēstures institūta, Daugavpils Universitātes Latgales pētniecības institūta, kā arī Latvijas Vēsturnieku komisijas pārstāvji.

2. Latvijas vēsturnieku kongress norisinājās 2011. gada 15.–17. septembrī. Tas aizsāka jaunu, skaistu tradīciju un kļuva par nozīmīgu notikumu Latvijas vēsturnieku cunftes dzīvē. Kongresā tika atklāta vēstures īpašā nozīme atjaunotās Latvijas valsts un sabiedrības dzīvē, kā arī tas, cik liela un neaizvietoājama ir vēstures nozīme nacionālās un valsts identitātes veidošanā un stiprināšanā. Kongresā izskanēja doma, ka Latvijas vēsturniekiem ir jāaizstāv sava vēstures izpratne un pamatvērtības. Kongresā piedāvāto pamatkonceptiju var izteikt trīs vārdos: nācija, valsts, Eiropa. Galvenās vērtības ir Latvijas nacionālā valsts un Eiropas tradīcijas.

Vienlaikus kongresā tika prezentēta Latvijas vēstures zinātne, noskaidrots pētniecības stāvoklis un noteikti tās prioritārie un svarīgākie virzieni.

3. Latvijas vēsturnieku I kongresā piedalījās gandrīz 400 dalībnieki, arī viesi no Vācijas, Krievijas un ASV. Kongresa norise tika finansēta no Eiropas Komisijas un Latvijas valdības noslēgtās Vadības partnerības līdzekļiem. Izvēlētais kongresa formāts ietvēra iepazīšanās vakaru, atklāšanu, plenārsēdi, darbu septiņās sekcijās (referāti un diskusijas), noslēguma plenārsēdi un Noslēguma dokumenta apspriešanu un pieņemšanu.

4. Kongresa pirmo cēlienu ievadīja pasākums Latvijas Nacionālajā bibliotēkā, kur 2011. gada 15. septembra pēcpusdienā tika atklāta audiovizuāla oriģinālmateriālu izstāde ““Terra Mariana” – senatne un mantojums”. Savā uzrunā izstādes zinātniskais konsultants Daugavpils Universitātes Latgales pētniecības institūta direktors Henrihs Soms uzsvēra, ka vēstures literatūrā jēdziens “Terra Mariana” ir pazīstams kopš 13. gadsimta, kad Latvijas un Igaunijas teritorijā izveidojās Livonija (Līvzeme) jeb Terra Mariana (Marijas zeme) ar

vienojosu dominanti – katoļticību. Pēc Livonijas sabrukuma 16. gadsimtā izpratne par Terra Mariana pakāpeniski mainījās, jaunākajos laikos to saistot ar Latgali.

Iepazīšanās vakaru noslēdza Rundāles pils muzeja direktora Imanta Lancmaņa ārkārtīgi interesantais un aizraujošais priekšlasījums “Kurzemes vieta Latvijas un Eiropas vēsturē”. Referents pieminēja Kurzemes hercogistē valdošās Bīronu dinastijas ciešās saites ar tā laika Eiropas aristokrātiju un īpaši uzsvēra faktu, ka Kurzemes hercogiste ārzemju ceļotāju piezīmēs nepārprotami raksturota kā piederīga Rietumu kultūras telpai un Eiropas kultūras slānim. Šo atzinumu kontekstā viņš izteica neizpratni par mūsdienu Latvijas sabiedrībā izplatīto viedokli par vācu kultūras it kā svešo dabu, kuru noraidot skaidri un gaiši uzsvēra vācu kultūras neapšaubāmo un organisko piederību Latvijas kultūras mantojumam. Latvija savā ziņā ir kultūru starpnacionālās apmaiņas modelis.

2011. gada 16. septembrī LU Lielajā aulā notika Latvijas vēsturnieku I kongresa svinīga atklāšana. Pēc īsiem ievadvārdiem kongresa rīcības komitejas priekšsēdētājs Inesis Feldmanis deva vārdu kongresa atklāšanai Latvijas Valsts prezidentam Andrim Bērziņam. Savā uzrunā Valsts prezidents īpaši akcentēja vēstures lomu sabiedrības attīstībā un nacionālās identitātes veidošanā, kā arī norādīja, ka viens no vēsturnieku profesionāļu pamatuzdevumiem ir nodrošināt vispusīgu Latvijas vēstures pētniecību un kvalitatīvu tās mācīšanu skolās. Vienlaikus viņš uzsvēra, ka mums nav vajadzīgs vienpusējs, tikai nacionāli orientēts redzējums uz Latvijas vēsturi – mūsu vēstures skatījumam jābūt eiropeiskam.

Saistoši un interesi raisoši uzstājās Latvijas Zinātņu akadēmijas Senāta priekšsēdētājs Jānis Stradiņš. Viņš izteica lielu pateicību kongresa organizatoriem, atzinīgi novērtēja ideju par Latvijas vēstures mazo bibliotēku un ierosmi izdot Latvijas vēstures enciklopēdiju. Viņš atgādināja Latvijas vēstures zinātnes senās tradīcijas, pieminēja Latvijas vēstures institūta dibināšanas 75. gadskārtas pasākumus, kā arī pievērsās Latvijas vēsturnieku aktuālajiem uzdevumiem. Akadēmiķis uzsvēra, ka Latvijas vēsturei vajadzētu no lokālu, vairāk vietējām, iekšējām vajadzībām domātu zināšanu kopuma kļūt plašākai, eiropeiskākai, kas ļautu atrast saskares ar kaimiņvalstu, vispirms Baltijas reģiona valstu, vēsturi. Šajā kontekstā viņš asi iebilda pret atsevišķu Latvijas politisko spēku izteikto ierosinājumu noteikt 3–5 gadu moratoriju politiskām diskusijām par vēstures sāpju punktiem. Pēc viņa domām, jārikojas tieši otrādi – diskusijas ir pat jāaktivizē, taču to pamatam ir jābūt zinātniskām, akadēmiskām diskusijām vispirms kompetentu vēsturnieku aprindās, akadēmiskā, tolerantā stilā, uzklusot argumentus un pretargumentus.

Pēdējās divas uzrunas teica LU Latvijas vēstures institūta direktors Guntis Zemītis un LU Vēstures un filozofijas fakultātes dekāns Andris Šnē. Zemītis akcentēja vēstures zinātnes

lomu tautas vēsturiskās atmiņas saglabāšanā un īpašu uzmanību veltīja vēstures zinātnes attīstības līkločiem 20. gadsimtā, uzsverot, ka tā ir notikusi ciešā saistībā ar visas sabiedrības procesiem. Savukārt Šnē uzsvēra vēstures politisko funkciju. Šajā sakarā viņš citēja pazīstamā franču dzejnieka Pola Valerī vārdus: “Vēsture ir visbīstamākā viela, ko radījusi intelekta ķīmija, tā izraisa sapņus, apreibina veselas tautas, rada tām aplamas atmiņas, neļauj sadzīt vecām brūcēm un noved pie lielummānijas vai vajāšanas kompleksa. Vēsture ir gatava attaisnot visu.”

5. Kongresa plenārsēdē tika nolasīti 11 referāti. Pirmais uzstājās viesis no Vācijas profesors Ervīns Oberlenders (*Oberländer*), kas referēja par Baltijas un Austrumeiropas vēstures pētniecību savā valstī. Viņa tautietis Detlefs Hennings (*Henning*) ārkārtīgi interesantajā ziņojumā “Vācbaltiešu minoritātes vēstures izpētes līmenis un perspektīvas” raksturoja vietējo vāciešu lomu Latvijas vēsturē un tautas grupas vēstures svarīgākos posmus 20. gadsimtā. Lielu uzmanību viņš pievērsa trim tā sauktajiem vācbaltiešu situācijas un viņu vēstures uztveres paradoksiem, kurus turpmākajos pētījumos būtu jāmēģina vairāk akcentēt un izskaidrot. Tā, piemēram, atklājot pirmā paradoksa būtību, Hennings norādīja, ka vācbaltiešu tautas grupa ārpus Saeimas vēlēšanām bija daudz mazāk konsolidēta, nekā apgalvots līdzšinējos pētījumos, kuri balstās uz tādiem avotiem kā vācbaltiešu funkcionāru ziņojumi, atmiņas utt. Taču, pēc viņa domām, tikai apmēram 10–20% no vairāk nekā 60 000 vietējo vāciešu bija cieši saistīti ar kādu organizāciju. Bet ko darīja un domāja pārējie?

ASV pārstāvis Andrejs Plakans nolasīja ziņojumu “Rietumu un latviešu historiogrāfisko saikņu mijiedarbes veidošanās un attīstība kopš 1991. gada: dažas piezīmes”, kurā analizēja un raksturoja tās Rietumu vēsturnieku metodes un pieejas, kas piesaistījušas Latvijas vēsturnieku uzmanību un līdz ar to ietekmējušas viņu pētījumus. Ļoti aktuālai tēmai pievērsās pēdējais no kongresa ārzemju viesiem – Krievijas vēsturnieks Boriss Sokolovs. Viņš savā referātā apskatīja Otrā pasaules kara tematiku mūsdienu Krievijas historiogrāfijā, asi un drosmīgi kritizējot plaši izplatītos staļinisma recidīvus, ar kuriem diendienā jāsastopas demokrātiski noskaņotajiem kaimiņvalsts vēsturniekiem un publicistiem. Ziņojuma noslēgumā viņš pieminēja faktu, kas visspilgtāk raksturo kara tēmas politisko jūtīgumu un nozīmi mūsdienu Krievijā: Kremli un varas centram pietuvinātie vēsturnieki joprojām baidās nosaukt reālo karā kritušo cilvēku skaitu, jo tas nepārprotami liecinātu, cik neefektīvi un noziedzīgi darbojās padomju armija un tās vadība. 2012. gadā tieši Sokolovs publicēja grāmatu par Padomju Savienības patiesajiem zaudējumiem Otrajā pasaules karā. Skaitļi ir patiešām iespaidīgi un prātam grūti tverami – padomju armija zaudēja 26,9 miljonus karavīru (kritušie, gūstā mirušie) un bojā gāja vairāk nekā 16 miljoni civiliedzīvotāju.

6. Plenārsēdes otrajā daļā izskanēja Latvijas vēsturnieku ziņojumi, kas bija veltīti Latvijas vēstures galveno posmu, kā arī atsevišķu svarīgu tēmu izpētes stāvoklim un problēmām. Šo sēdes daļu ievadīja Andra Šnē un Gunta Zemīša sagatavotais kopziņojums “Aizvēstures pētniecība Latvijā (1991–2011): izpētes tradīcijas un jaunu virzienu meklējumi”, kurā liela uzmanība bija veltīta arheoloģijas pētījumu problēmām, galvenokārt nepietiekamajam finansējumam. Savā ziņā ambiciozs un reizē domas rosinošs bija Ilgvara Misāna un Gvido Straubes referāts “Nacionālā un eiropēiskā tradīcija viduslaiku un jauno laiku vēstures izpētē Latvijā (1991–2011)”. Autori mēģināja pierādīt, kā pēdējā divdesmitgadē attīstījusies Latvijas viduslaiku un jauno laiku vēstures pētniecība minēto divu pieeju kontekstā. Viņi atzina, ka neapšaubāmi dominējošā bijusi pirmā pieeja – vēstures pētījumi veikti, priekšplānā izvirzot galvenokārt nacionālo aspektu. Eiropēiskās tradīcijas nostiprināšanos traucē jauno pētnieku nepietiekamās svešvalodu zināšanas. Daudzi neprot vācu valodu, arī krievu valodu, kas ir īpaši svarīgas, lai varētu pilnvērtīgi pētīt Latvijas vēsturi.

7. Par Latvijas 20. gadsimta politiskās vēstures pētniecības problēmām referēja Inesis Feldmanis. Viņš atzīmēja, ka Latvijas vēstures mainīgums un tautas traģiskie pārbaudījumi 20. gadsimtā ir bijuši un joprojām ir pievilcīgi daudziem vēsturniekiem, tie izraisa interesi un mudina viņus aktīvi pētīt šo vēstures posmu, lai pēc iespējas pilnīgāk atsegtu visas vēstures procesa sarežģītās peripetijas. Taču joprojām ir daudzi jautājumi, kuri būtu jāpēta vispusīgāk un dziļāk. Vēsturnieki savos pētījumos, pēc referenta domām, vairāk varētu akcentēt cittautiešu devumu Latvijas valsts izveides un jauncelmsmes darbā pēc 1918. gada. Izsvērtāk būtu jāizvērtē valsts varas attiecības 20. gadsimta 20. un 30. gados ar ekonomiski spēcīgākajām mazākumtautībām – vācbaltiešiem un ebrejiem. Detalizētāk vajadzētu arī izanalizēt starpetniskās attiecības tieši pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma, kad Kārļa Ulmaņa autoritārā valdība, uzsākot īstenot Latvijas latviskošanas politiku, izšķīrās par “bargāku kursu” pret mazākumtautībām. Būtu taču beidzot vēlams precīzi un skaidri atbildēt uz jautājumu: cik spēcīgu “antivācu lādiņu” ietvēra šī latviskošanas politika?

8. Ainārs Lerhis referātā “Latvijas 20. gadsimta vēstures politizācijas pamattendences: ieskats Krievijā sastopamajās nostādnēs postpadomju telpas integrācijas centienu kontekstā” aplūkoja jautājumu par vēstures interpretācijām kā valsts ārpolitisko mērķu sasniegšanas līdzekli. Savukārt Antonijs Zunda sniedza visai izsmeļošu pārskatu par Latvijas ārpolitikas izpēti pēdējos divdesmit gados. Ziņojuma ievadā viņš nevairījās no loģiskas atkāpes un atzinīgi novērtēja padomju laikā padarīto, īpaši atzīmējot profesora Alberta Varslavāna nopelnus un viņa radīto starptautisko attiecību izpētes skolu. Tieši padomju laika mantojums

ļāva tūlīt pēc valsts neatkarības atjaunošanas – 1993. gadā publicēt darbu “Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse)”. Zundas skatījumā tieši šis darbs, kura autori ir Inesis Feldmanis, Aivars Stranga un Mārtiņš Virsis, joprojām ir labākais darbs par Latvijas ārpolitiku, ko sarakstījuši vēsturnieki pēc neatkarības atjaunošanas.

9. Vispārīgu pārskatu par sociālās vēstures attīstību Rietumos un tās pirmsākumiem Latvijā sniedza Vita Zelče. Viņa norādīja, ka atskaites punkts, kad mūsdienu izpratnē nopietni varētu sākt runāt par sociālās vēstures attīstību Rietumos, ir pagājušā gadsimta 60. gadi. Tieši tolaik daudzās valstīs iesākās sabiedrības, noteiktu sociālu grupu, “parasto ļaužu” vēstures radoša un aktīva pētniecība. Latviju gan šis lielais 60. gadu pavērsiens neskāra, un arī tagad Latvijā joprojām dominē politiskā vēsture. Taču, kā uzsvēra referente, strauji attīstās sociālās zinātnes, kā atsevišķa zinātņu disciplīna izvirzās sociālo, kolektīvo atmiņu izpēte, kas ļauj spriest par to, kā top priekšstati par vēsturi. Diemžēl Latvijā vēl nav izveidojusies jauna sociālās vēstures skola, bet ir tikai ieceres, labi pieteikumi. Kopējais noskaņojums un vērtējums – “piesardzīgi optimistisks”.

10. Aleksandrs Ivanovs referātā “Reģionu vēstures izpēte nacionālās historiogrāfijas kontekstā: Latgales vēstures historiogrāfijas attīstības tendences (1991–2011)” uzsvēra, ka reģionu vēsture pašlaik ir viens no perspektīvākajiem, bet reizē arī diskutablākajiem pētniecības virzieniem visā Eiropā. Loģisks pirmās plenārsēdes noslēgums bija visai oriģinālais Kaspara Kļaviņa ziņojums “Neapzināts, ignorēts un nezināms materiāls Latvijas vēstures zinātnē no 1991. līdz 2011. gadam”, kurā runa bija par to milzīgo avotu materiālu, kas vēsturnieku pētījumos līdz šim nav ticis apzināts un izmantots. Referenta skatījumā neapzināts materiāls vienmēr nenozīmē jaunu arhīvu materiālu atklāšanu, bet arī jau publicētā materiāla izvērtēšanu no jauna vai pārvērtēšanu. Ar nožēlu viņš konstatēja, ka mēs bieži pat nenojaušam savu vērtīgo kultūras mantojumu vai dažādu iemeslu dēļ nepievēršam tam īpašu uzmanību. Viens no iemesliem, kas to nosaka, ir daudzie vēstures mīti un stereotipi.

11. Kongresa otro dienu ievadīja darbs septiņās sekcijās, kurās kopumā tika nolasīti vairāk nekā 60 referāti. Pēc tam kongresa noslēguma plenārsēdē notika visa kongresa darba izvērtēšana. Sekciju vadītāji sniedza īsus apkopojošus ziņojumus par nolasītajiem referātiem, izdarītajiem secinājumiem un izteiktajiem ierosinājumiem. Liela uzmanība tika pievērsta kongresa rīkotāju izstrādātajam Noslēguma dokumentam, kurā atspoguļots Latvijas vēstures zinātnes stāvoklis un akcentētas problēmas, kas jārisina, lai atvieglotu vēsturnieku darbības iespējas. Noslēguma dokumenta gala variants tika apstiprināts 2011. gada decembrī, un to izsludināja Latvijas masu medijos, publicēja vēstures akadēmiskajos žurnālos un nosūtīja vairākām Latvijas valsts amatpersonām.

12. Kongresa dalībnieki bija vienprātis, ka politiskā aktualitāte un sabiedrības pieprasījums līdz šim un joprojām uzmanības centrā izvirza 20. gadsimta vēsturi, kas nodrošina lielāku finanšu un cilvēkresursu pieplūdumu šā perioda pētniecībai. Sabiedrības ievērību ir izpelnījušies arī arheologu pētījumi. Savukārt speciālistu un līdz ar to publikāciju par 13.–19. gadsimta vēstures tematiku ir salīdzinoši maz. Tomēr jāatzīst, ka situācija būtiski nemainīsies, ja nepieaugs kopējais zinātnes finansējums un iespējas kvalificētiem vēsturniekiem nodoties akadēmiskiem pētījumiem.

13. Noslēguma dokumentā bija arī uzsvērts, ka vēstures kā akadēmiskas disciplīnas kvalitāti ietekmē augsta līmeņa akadēmisko diskusiju nepietiekamība. Kopumā Latvijā līdz šim nav izveidojusies vēsturnieku diskusiju un arī recenziju kultūra, kas veicinātu zinātnes kvalitatīvu attīstību un izglītotu sabiedrību par vēstures problemātiku. Lai piesaistītu sabiedrības uzmanību vēstures problemātikai, jāsekmē vēstures popularizācija gan ar publicistikas palīdzību, gan iesaistoties publiskās diskusijās par vēsturi Latvijas medijos un sabiedriskajā telpā. Par vēsturi jārunā, arī izmantojot modernās informācijas tehnoloģijas. Jācenšas izmantot jaunatnes aizrautību šajā jomā, lai radītu jaunus e-produktus, kas orientēti uz plašu, tostarp arī cittautiešu, auditoriju. Ir atbalstāma vēstures datubāzu veidošana.

Nopietna uzmanība jāpievērš vēstures filozofijas un metodoloģijas jautājumiem. Latviešu valoda vēl arvien nav izkopta kā vēstures rakstīšanas valoda. Nav latviskoti daudzi vēstures zinātnes termini.

2. Metodes un metodoloģija

Aleksandrs Ivanovs

Vēstures zinātnes metodoloģiskās paradigmas Latvijā: pašreizējais stāvoklis un nākotnes vīzija

1. Vairāki iekšējie un ārējie faktori ietekmē vēstures zinātnes attīstību, nosakot vēstures pētniecības līmeni, panākumus un trūkumus pagātnes kopainas un tās atsevišķu aspektu rekonstrukcijā, kā arī vēstures zinātnes sociālo funkciju veikšanā. Viens no svarīgākajiem faktoriem ir metodoloģija, kurai seko lielāka daļa vēsturnieku un kura daļēji nosaka nacionālās historiogrāfijas “identitāti”.

2. Nacionālās historiogrāfijas metodoloģija ir visumā strukturēts veidojums; tās redzamas un tādējādi arī analizējamas izpausmes ir šādas:

- pētāmo vēstures aspektu/tēmu kopums un hierarhiska sakārtotība;
- pamatpieejas vēstures rekonstrukcijā (hronoloģiskā pieeja vai fokusēšanās uz atsevišķiem momentiem – *case studies*; vēstures tēla veidošana “no augšas” vai “no apakšas” u.c.);
- pētījumu avotu bāze (pieejas avotu bāzes izveidē, avotu kompleksu atveide, “netradicionālu” avotu izmantošana);
- pieprasītākās pētniecības metodes, kas orientētas vai nu uz avotu kritiku, vai arī uz faktogrāfijas reprezentāciju un izpēti;
- starpdisciplinārās pieejas loma pētniecībā.

Vēstures pētniecības metodoloģisko pamatu vērtēšana pēc iepriekšminētajiem parametriem neizbēgami nozīmēs pārmērīgu vispārināšanu un nianšu nogludināšanu, tāpēc referātā īpaša uzmanība tiks veltīta arī izņēmumiem – īpatnējām metodoloģiskām pieejām, kas konstatētas atsevišķos Latvijas vēsturnieku pētījumos. Jādomā, ka tieši šie izņēmumi, novirzes no dominējošās metodoloģijas atklāj Latvijas vēstures zinātnes metodoloģijas attīstības perspektīvas atbilstoši pašiem jaunākajiem metodoloģiskajiem meklējumiem pasaules historiogrāfijā. Tādējādi referātā tiks akcentētas gaidāmā metodoloģiskā “izrāviena” pazīmes un raksturotas topošās metodoloģiskās situācijas aprises.

3. Vispārīgos vilcienos raksturojot Latvijas historiogrāfijas metodoloģiju, nevar neatzīmēt tās tiešo saikni ar klasisko pozitīvismu: bieži vien Latvijas vēsturnieku pētījumi liek atcerēties frāzi (vēsturnieku pozitīvistu pieejas kvintesenci), ar kuru sākas pazīstams

darbs “Ievads vēstures izpētē” (Ch.-V. Langlois, Ch. Seignobos. *Introduction aux études historiques*, 1898): “Vēsturi raksta pēc dokumentiem.” Pasaules historiogrāfijā pieprasītāko metodoloģisko pieeju kontekstā tā ir neapšaubāmi novecojusi pieeja, kura norāda uz vēstures pētniecības zināmu konservatīvismu Latvijā. Tajā pašā laikā pozitīvisma historiogrāfijai raksturīgā izsmalcinātā vēstures avotu kritikas “tehnika” uzskatāma par paliekošu vērtību, pašas attīstītākās metodoloģijas pamatu. Tāpēc ir jāmeklē līdzsvars starp jau sen aprobēto pētniecisko tehniku un jaunākajām pieejām vēstures reprezentācijā.

Konservatīvisma pazīmes un pozitīvisma metodoloģijas iezīmju saglabāšanās vēstures zinātnē izskaidrojama (un pat daļēji attaisnojama), ievērojot historiogrāfisko situāciju Latvijā pēc neatkarības atgūšanas: padomju historiogrāfijas atziņu totāla revīzija, nepieciešamība izveidot (faktiski no pašiem pamatiem) Latvijas vēstures koncepciju no nacionālā skatpunkta, sevišķi liela uzmanība politiski un sabiedriski aktuālajiem vēstures posmiem un liktenīgiem notikumiem. Tas viss lika vēsturniekiem fokusēties vispirms un galvenokārt uz faktogrāfijas reprezentāciju, vienlaikus ierobežojot jaunāku metodoloģisku pieeju ieviešanu pētniecībā.

Taču mūsdienu Latvijas historiogrāfijā pat klasiskās, tradicionālās metodes un pieejas vēstures pētniecībā tiek izmantotas visai nekonsekventi. Atsevišķās vēstures palīgzinātnēs un speciālajās zinātnēs (piemēram, heraldika, sfragistika, vēsturiskā kartogrāfija, arheoloģija, vēsturiskā etnogrāfija) tiek pilnīgi saglabāta historiogrāfiskā pēctecība, kas nodrošina pētījumu augstu metodisku kvalitāti. Citās vēstures zinātnes apakšnozarēs šī pēctecība tiek atjaunota “mūsu acu priekšā” (vēsturiskā diplomātika, arheogrāfija, daļēji arī paleogrāfija, kodikoloģija, filigranoloģija). Taču paliek vairākas speciālās zinātnes, kas Latvijā faktiski vairs nepastāv (vēsturiskā metroloģija, hronoloģija, epigrāfika u.c.). Šajā sakarā ir jāatzīmē, ka vēstures speciālās zinātnes apkopo nacionālās historiogrāfijas uzkrāto pieredzi, liecina par nacionālās historiogrāfiskās tradīcijas brieduma pakāpi un sekmē vēstures pētniecības progresu.

4. Līdz ar mēģinājumiem saglabāt kontinuitāti vēstures pētniecībā mūsdienu Latvijas historiogrāfijā konstatējamas arī jau sākušās metodoloģiskās transformācijas pazīmes. Par metodoloģisku izaicinājumu vēsturniekiem var uzskatīt jaunu (precīzāk – *samērā* jaunu pasaules historiogrāfijas kontekstā) apakšnozaru un pētāmo tēmu rašanos vēstures zinātnē: vēstures atmiņas un atminēšanas kultūras/fenomena izpēte, gendera studijas, pilsētu vēsture, prosopogrāfija (tikai atsevišķi elementi), mikrovēsture un ikdienas vēsture, vēsturiskā reģionālistika u.tml. Visumā šīs tēmas un jomas tiek saistītas gan ar postmodernisma metodoloģiju, gan arī ar tā saukto jauno sociālo vēsturi (*the new social history*) – komplekso virzienu vēstures pētniecībā, kas Rietumeiropā un ASV pastāv jau kopš 20. gadsimta 70.

gadiem. Šajās vēstures nozarēs metodoloģiskā novitāte parādās kā jaunu pieeju, inovatīvu metožu un oriģināla teorētiskā pamatojuma sintēze.

5. Metodoloģiskās transformācijas skaidras pazīmes redzamas arī pētījumu avotu bāzē: tā tiek paplašināta, ieviešot jaunus, respektīvi, līdz pēdējam laikam pētniecībā neizmantotus vēstures avotu tipus un veidus. Spilgtākais piemērs ir mutvārdu vēstures avotu atzīšana par nozīmīgām pagātnes liecībām, kas palīdz vēstures rekonstrukciju padarīt “cilvēcisku”, ielūkojoties pagātnē parasta cilvēka acīm.

6. Daudzsološas iespējas paver jaunu metožu ieviešana vēstures pētniecībā. Tās galvenokārt ir saistītas ar informācijas tehnoloģijām. Balsoties uz referāta autora pētījumiem šajā jomā, referātā tiks parādīts, ka uz datortehnoloģijām balstītās vēstures avotu izpētes metodes dod iespēju risināt tradicionālus avotu kritikas uzdevumus, tai pašā laikā atklājot jaunas iespējas avotu pētniecībā, vēsturiskajā diplomātikā un arheogrāfijā. Jāatzīmē, ka šo tehnoloģiju pielietošanas iespējas pārsniedz vēstures avotu kritikas uzdevumu loku: perspektīvā tās var būt izmantotas arī vēsturiskās sintēzes posmā. Tās varēs palīdzēt veidot (atveidot) vēstures avotu dabiskus kompleksus, verificēt saiknes starp atsevišķiem vēstures faktiem, kas atspoguļojušies šajos avotos, un galu galā nodrošināt augstāku reprezentativitātes pakāpi vēstures rekonstrukcijās.

7. Ir pilnīgi saprotams, ka Latvijas vēstures zinātnes “kapacitāte” – neliels profesionālu vēsturnieku skaits nedod iespēju vienmērīgi attīstīt visas ar jaunākajām metodoloģiskajām pieejām saistītās apakšnozares un virzienus vēstures pētniecībā. Taču var droši apgalvot, ka Latvijas vēsturnieku metodoloģiski meklējumi (un atradumi) būtiski mainīs Latvijas historiogrāfijas tēlu, padarīs to daudzveidīgāku un interesantāku gan speciālistiem, gan sabiedrībai.

Ineta Lipša

Padomju subjektivitāte: "vecie" avotu veidi un "citas" pieejas padomju perioda izpētē

Vairāki pētnieki jau ir raksturojuši situāciju, kāda padomju pagātnes izpētē pastāv Latvijas historiogrāfijā un sociālajā atmiņā. Daina Bleiere ir secinājusi, ka "Latvijas postpadomju historiogrāfijā skatījumā uz padomju okupācijas laiku nenoliedzami dominējošais ir totalitārisma modelis".² Respektīvi, Latvijas sabiedrība padomju pagātnes kontekstā galvenokārt parādās kā cietēja, represiju upuris vai arī kā vairāk vai mazāk aktīva padomju režīma pretiniece.

Līdzīga padomju pagātnes negatīvā reprezentācija pastāv Latvijas sociālajā atmiņā. Kaspars Zellis ir konstatējis, ka par piederību pie šīs atmiņas kopienas lielā mērā līdz pat šodienai kalpo Latvijas okupācijas un staļiniskā terora atzīšana.³ Savukārt Mārtiņš Kaprāns, analizējot padomju laika darbinieku uzrakstītos memuārus un atmiņas, kas izdoti atjaunotajā Latvijā, secina, ka tieši biogrāfiskais diskurss kopš 20. gs. 90. gadiem ir atbalstījis padomju perioda pragmatiskas reprezentācijas objektivāciju.⁴ Pragmatiskā reprezentācija liecina par indivīda spēju pielāgot padomju režīmu un sasniegt privāti vai sociāli svarīgus mērķus, tādējādi paverot Latvijas sociālajai atmiņai jaunas diskursīvās iespējas saprast vēlo padomju periodu.

Tomēr atšķirībā no situācijas ar sociālo atmiņu Latvijas padomju pagātnes pētījumos tādas iespējas neatspoguļojas. PSRS ārzemju historiogrāfijā pēc (un līdztekus) izpratnes totalitārā modeļa ietvarā to nodrošināja nākamie divi virzieni historiogrāfijā, kas nostiprinājušies, sākot ar 20. gs. 70. gadiem.⁵ Tikmēr Latvijas historiogrāfijā nav revizionistu pētījumu, kas spētu pavēstīt, ka neviens politiskais režīms nespēj pilnībā kontrolēt sabiedrību, un kas piedāvātu plašāku skatījumu uz padomju sabiedrību, parādītu dažādu sociālo slāņu un attieksmju lomu padomju sistēmas attīstībā, reprezentētu sabiedrības locekļus kā sociālus aģentus, kam ir savas intereses un vēlmes citos kontekstos. Tāpat Latvijā nav kopš 90. gadiem populārajā postrevizionisma pieejā tapušu pētījumu, kas PSRS historiogrāfijā

² Bleiere, D. (2012). *Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijas PSR*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 33. lpp.

³ Zellis, K. (2017). Kolektīvā atmiņa un pagātnē Latvijas krievu dzīvesstāstos. No: *Piederēt un atšķirties: latviešu, romu un krievu dzīvesstāsti Latvijā*. Rīga: FSI, 56.–57. lpp.

⁴ Kaprāns, M. (2016). Between improvisation and inevitability: former Latvian officials' memoirs of the Soviet era. *Journal of Baltic Studies*. <http://dx.doi.org/10.1080/01629778.2016.1248687>.

⁵ Fitzpatrick, S. (2007). The Soviet Union in the twenty-first century. *Journal of European Studies*, 37 (1): 51–71; Fitzpatrick, S. (2007). Revisionism in Soviet History. *History and Theory*, 46 (4): 77–91.

pārvirzīja uzmanību no sociālās vēstures uz jauno kultūras vēsturi (*new cultural history*), demonstrējot to, ka varas un sabiedrības attiecības izpaužas ne tikai represijās un propagandā, bet tās pārveido cilvēka iekšējo pasauli, faktiski radot jaunu civilizāciju. Tieši revizionistu un postrevizionistu darbi demonstrē, ka sabiedrība nav tikai varas manipulāciju objekts vai arī subjekts, kas cenšas ietekmēt varu, bet sabiedrība pati ir daļa no varas sistēmas. Tādā situācijā analīzes fokusā tiek izvirzīta ‘subjektivitāte’, ko padomju kontekstā mēdz apzīmēt arī ar jēdzienu ‘padomju subjektivitāte’.

Ar jēdzienu ‘subjektivitāte’ tiek saprasts subjekts vai indivīds, kas vēsturiski veidojies dialogā ar vairāk un mazāk dominējošajiem politiskajiem, sociālajiem un kultūras institūtiem un fenomeniem.⁶ Tieši PSRS historiogrāfijas revizionistu pētījumu rezultātā ir radies dinamiskāks viedoklis par ‘padomju sabiedrību’, jo pētījumu rezultātā sabruka vecais integrētais priekšstats par ‘homo sovieticus’.⁷ Notika atiešana no esenciālistiskā kulturoloģiskā priekšstata par paradigmātisku, identificējamu īpašību komplektu, kas piemīt katram padomju iedzīvotājam (‘homo sovieticus’, kas pastāvēja tikai pētnieku “teorētiskajos sapņos”), uz apziņu, ka indivīdi pārstāv konkrētas grupas padomju sabiedrībā, ka jāpievēršas sarežģītajām subjekta pozīcijām, ko viņi veidoja, apdzīvoja un izrādīja, un ka ne katra padomju persona bija ‘padomju persona’.

Referātā analizēšu PSRS postrevizionisma historiogrāfijas aprobētās,⁸ bet Latvijas vēstures literatūrā līdz šim neizmantotās (‘citas’) iespējas padomju pagātnes perioda izpētē, pārskatot dažus jau zināmo (‘veco’) avotu veidu piemērus, kam būtu vērts pievērst pētniecisko uzmanību padomju subjektivitātes studijās.

⁶ Pinsky, A. (2014). The diaristic form and subjectivity under Khrushchev. *Slavic Review*, 73 (4): 805.

⁷ Kelly, C. (2013). What was Soviet Studies and What Came Next? *The Journal of Modern History*, 85 (1): 137.

⁸ Piem.: Chatterjee, C., Petrone, K. (2008). Models of Selfhood and Subjectivity: The Soviet Case in Historical Perspective. *Slavic Review*, 67 (4): 967–986.

Andris Levāns

Pagātnes piesavināšana. Par viduslaiku Livonijas vēstures rakstīto avotu izpētes metodi un jaunu perspektīvu meklējumiem

Domājot par Latvijas vēstures viduslaiku Livonijas periodu tagadnes kontekstā, būtu jājautā par būtisko. Tāpēc izvēlēta sarunas perspektīva tēmas ietvaros būs nosacīti šauri fokusēta uz ļoti specifisku attiecību kompleksu, kurā dominē jautājums par seno tekstu izpratni mūsdienu vēstures pētniecībā. Jautājums par izpratni, kas veidojas par seniem tekstiem kā vēstures avotiem, liek paraudzīties kritiski uz faktoriem mūsdienu kultūrā, kas ietekmē uztveri un priekšstatus par “pagātņi” un “vēstures naratīvu”.

Priekšstats, ka vēstures avoti reprezentē “pagātņi”, ko mēdzam saukt par viduslaikiem, mudina arvien atgriezties pie diskusijas par avotu kritikas piedāvātajām zinātniskās izpētes iespējām un to robežām. Vienlaicīgi šis priekšstats var modināt nedrošību par to, vai un cik lielā mērā analīzes un interpretācijas ceļā iegūtās zināšanas par tekstu ļauj tās attiecināt uz “pagātņi” kā nepārprastu un nesagrozītu kultūras kontekstu. Tieši šī nedrošība ģenerē jautājumu par vēsturiskās izpētes metodi. Ja medievistika šodien sevi definē kā vēsturisku kultūrzinātņi, tad šāds skatījums ļauj ieraudzīt avotu tekstus kā tradīciju, kas izpaužas kā tekstuāls un materiāls formu kopums un kas liecina par konkrētu komunikācijas pieredzi un praksi, kā arī ļauj apjaust un ieraudzīt sociālo stratēģiju daudzveidību viduslaiku sabiedrībās. Metode ir optimāla, ja tā nodrošina empīriski un teorētiski precīzu pieeju senam tekstam un palīdz atbildēt uz jautājumiem: kā formējas tradīcija?, cik tā ir stabila?, kādas sociālās un komunikatīvās funkcijas tā veic?

Tā pati nedrošība liek jautāt par “vēstures naratīva” pretrunīgo raksturu: no vienas puses tekstuālie avoti nodrošina to ar autentiskuma substanci jeb vēsturiski konkrētiem izteikumiem par pagājušā laikā pastāvējušu cilvēku un lietu attiecību pasauli (*Lebenswelt*), kas ieraugāma dažādu darbību epizodēs, situācijās, sižetos; taču no otras – “vēstures naratīvs” ir verbāla sevis refleksija par pagājušo jeb pagātnes tagadniskošana, kas balansē starp akadēmiski neitrāla vēstījuma stilu un suģestējošo “Kam pieder pagātne?” jautājumu. Vai “vēstures naratīvs” kā kultūratmiņas forma tāpēc būtu pagātnes piesavināšana? Kurā brīdī, kā un kāpēc tā notiek? Vai seno tekstu lasīšana būtu tikai zinātniskās kompetences vai tomēr arī iztēles jautājums? Vai vēstures zinātnei šodien izdodas mazināt šo “vēstures naratīva” pretrunīgumu?

Viduslaiku Livonijas rakstīto vēstures avotu daudzveidība ir pētnieciski apzināta, taču nav vēl ne tuvu izsmelta vai apgūta: arvien priekšroka tikusi dota tām tekstu grupām, kas ļāvušas aprakstīt politiskās vai ekonomiskas vēstures aspektus. Tāpēc jaunu tēmu un perspektīvu Livonijas vēstures izpētē vēl pavisam nesen bija nosacīti maz. Edīcijās un arhīvos pieejamais avotu materiāls var būt pārsteigumu un jaunatklājumu pilns, taču tie ir ieraugāmi tad, ja šķietami zināmais tiek konfrontēts ar jauniem jautājumiem. Vēstules kā teksta funkcionāla forma viduslaiku Livonijas tekstu kultūrā ir tikpat organiska parādība, kā citos Eiropas vēsturiskajos reģionos. Kā atsevišķa kultūras parādība tās pētītas pagaidām ļoti maz. Tāpēc arī tādi sociāli fenomeni kā privātums, publiskums un emocionalitāte nav atraduši savu vietu akadēmiski aprakstītajā Livonijas “pagātnē”. Vēstuļu kultūra kā piemērs ļaus ieskicēt vienu no perspektīvām arī Latvijas vēstures turpmākajā izpētē.

Luboš Švec

The Deconstruction of Soviet Paradigm: The Changes in Latvian Historiography during Perestroika

The paper aims to define the Soviet basic paradigms of Latvian modern history which were questioned at the turn of the 1980's/1990's. Deconstructing the Soviet paradigm proceeded gradually in several stages. The Soviet construction of modern Latvian history was based on several basic paradigms: a paradigm of Latvian Red Shooters, labor and socialist movement and the existence of the Soviet Republic in Latvia, the concept of the inter-war Latvian Republic as a puppet state of Western imperialists and a fascist state. However, the basis of the construction was the paradigm of the socialist revolution and voluntary integration of Latvia to the Soviet Union. The questioning of these paradigms was associated with Perestroika and Glasnost in 1988. The sentencing of Stalin's crimes was linked to a new interpretation of Latvian statehood, Latvian shooters, and mass deportation of the population. Since the condemnation of Stalin's terror, acceptable in the Perestroika narrative, the debate went on to the recognition of the secret additions to the Molotov-Ribbentrop Pact and the illegality of joining the USSR. The recognition of the illegal annexation of the Baltic states, had direct political consequences, which had already exceeded the limits of Perestroika and led legally to final separation and restoration of independence of the Baltic States.

3. Vēstures zinātnes komunikācija – I

Andris Pētersons

Komunikācijas modeļi attieksmes veidošanai

Komunikācija ir ļoti plašs fenomens, kas caurvij mūsu dzīvi. Vācu psihiatrs un filozofs Karls Jaspers (*Karl Jaspers*) uzskatīja, ka komunikācija ir cilvēku eksistences īstenais veids, jo viņiem ir kopēji dzīves mērķi un viņus vieno attieksme pret patiesību un Dievu, un cilvēki ir pilnveidojušies, iepazīnuši cits citu un caur to sevi tiktāl, cik to ļāvusi viņu saskarsme un brīvības pakāpe.

Komunikācija (latīņu val. *communicatio* – sakari, sazināšanās) ir mērķtiecīgs vai neapzināts process, kurā informācija un emocijas tiek nodotas ar zīmju un kodu palīdzību. Emocijas vada mūsu dzīvi, tātad arī komunikāciju.

Komunikācijas pētnieks no ASV Džozefs DeVito (*Joseph DeVito*) nosauc piecus galvenos iemeslus, kāpēc cilvēki komunicē: 1) lai ietekmētu citus cilvēkus, 2) lai nodibinātu/uzturētu savstarpējās attiecības, 3) lai iegūtu zināšanas, 4) lai palīdzētu citiem cilvēkiem, 5) lai izklaidētos un gūtu prieku.

Komunikāciju var vadīt, izmantojot komunikācijas modeļus (latīņu val. *modulus* – mērs, paraugs). Apzinātas, mērķtiecīgas komunikācijas mērķi ir informēt, pārliecināt vai likt mijiedarboties.

Ar komunikāciju, nodzēšot vecos priekšstatus un izveidojot jaunus, var ietekmēt sakarību: vērtības – attieksme (apgūts un atmiņā saglabāts pozitīvs vai negatīvs novērtējums attiecībā pret objektu) – rīcība.

Komunikācija ir nepārtraukta komunikācijas barjeru (vides, psiholoģisko, fizioloģisko, semantisko utt.) pārvarēšana.

Iekšējās un ārējās vides ietekmi uz komunikāciju nevar novērst pavisam, bet var samazināt, analizējot situāciju, plānojot resursus, precīzi definējot komunikācijas mērķi, mērķauditoriju, izvēloties atbilstošu komunikācijas modeli, izmantojot jaunākās informācijas tehnoloģijas, trenējoties veidot, saņemt, nosūtīt un izprast vēstījumus, uzlabojot klausīšanās un atgriezeniskās saites veidošanas prasmes, kā arī novērtējot rezultātus.

Novēlu ikvienam gūt prieku komunikācijā!

Guntis Zemītis

Vēstures komunikācija

Jebkuras zinātnes primārais uzdevums ir veidot cilvēka dzīvi labāku.

Eksakto zinātņu uzdevums ir pētīt un pētījumu rezultātus materializēt – pārvērst tos sabiedrībai derīgos artefaktos, materiālās lietās, kas atvieglo cilvēka dzīvi.

Humanitārās zināšanas ir specifiskas – tās dod sapratni par cilvēku, kultūru, vēsturi, valodu, mākslu, morāli, reliģijām. Tās var dēvēt par pirmo zinātni, jo veido civilizācijas pašsapratnes un attīstības pamatu (Kūle 2016, 99).

Fakta konstatēšana vien sapratni neveido. Jebkurš vēsturnieka darbs, pat autoram to neapzinoties, ietver viņa paša interpretāciju. Attieksme izpaužas jau faktu atlasē procesā. Franču filozofs Pols Rikērs (*Ricoeur*) atzīmējis, ka mūsu spēja sacerēt un interpretēt stāstus padara mūsu pieredzi jēgpilnu un saskaņotu.

Sapratnes veidošana nevar notikt bez komunikācijas. Pētnieka darbs bez komunikācijas ir tikai pašizglītība.

Pastāv divi uzskati par to, kam jāveido komunikācija ar sabiedrību. Pēc viena – vēsturnieks veic pētniecību un piedāvā savu pētījumu rezultātus. Tādējādi veidojas komunikācijas modelis “vēsturnieks – vēsturnieks” vai “vēsturnieks – vēstures popularizētājs – sabiedrība”. Pēc otra uzskata vēsturnieks pats veido komunikāciju ar sabiedrību pēc modeļa “vēsturnieks – sabiedrība”.

Katrā modelī ir savas stiprās un vājās puses. Vēsturnieks, kurš rada savu produktu citiem vēsturniekiem, gan var sasniegt kvalitāti, ko nodrošina recenzenti, zinātniskā izdevuma izvirzītās prasības, bet tā lasītāju skaits ir niecīgs, īpaši, ja darbs sagatavots latviešu valodā. Salīdzinoši – “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” tirāža ir 100 eksemplāri, bet attiecīgā vēstures perioda speciālistu skaits ir vēl mazāks. Rakstot angļu valodā, var cerēt, ka raksts sasniegs dažus ārvalstu speciālistus. Cerības, ka raksts, ja tas reiz radīts un iekļauts prestižā izdevumā, nav ierobežots laikā, t.i., to izmantos arī pēc gadu desmitiem, ir iluzoras, ja vien raksts neatklāj kaut ko patiesi jaunu un nebijušu – profesionālajos izdevumos parasti atsaucas uz jaunākajiem pētījumiem. Rezultātā pastāv bažas, ka vēsturnieki veido šauru intelektuālu grupu, kura savstarpēji apmainās ar informāciju.

Modelis “vēsturnieks – vēstures popularizētājs – sabiedrība” kļūst arvien izplatītāks. Tā bīstamība slēpjas apstākļi, ka vēstures popularizētāju slānis ir ļoti plašs – tas ietver gan ļoti uzticamus vēstures popularizētājus – muzejus, kuri bieži vien paši iesaistās pētniecībā un

izmanto modernus un efektīvus komunikācijas kanālus, gan tādus, kas mēdz manipulēt ar sabiedrisko domu.

Vēsturniekam pašam veidojot komunikāciju ar sabiedrību, pēdējā operatīvi saņem uzticamu un kvalitatīvu informāciju. Šādā gadījumā vēsturniekam jāizvēlas iespējami efektīvi komunikācijas kanāli. Jāņem vērā, ka 41% Latvijas iedzīvotāju atzīst, ka grāmatas nelasa. Tajā pašā laikā Biznesa augstskolas Turība veiktā aptauja rāda, ka sabiedrībā ir liela interese par vēsturi – par to interesējas 81% respondentu, no kuriem 39% “ļoti” (Lujāne, Zemītis 2016, 125).

Lasošie dod priekšroku viena autora, vienai tēmai veltītai grāmatai, kas uzrakstīta saistošā valodā. Tā var būt arī nacionālā vēsture, piemēram, Igaunijā lielu popularitāti iemantojusi Sepo Zeterberga “Igaunijas vēsture” (2011), tulkojumus daudzās valodās piedzīvojusi Normana Deivisa “Eiropas vēsture” (1996), Henrika Meinandera “Somijas vēsture” (2010), lielu popularitāti ieguvusi Andra Caunes grāmatu sērija, kas veltīta Rīgas vēsturei, – Rīga 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma pastkartēs. Jāatzīmē, ka neviens no šiem izdevumiem pēc šobrīd spēkā esošajiem publikāciju vērtēšanas kritērijiem neatbilst kritērijam “zinātniska monogrāfija” un ir vērtējams vien kā grāmata.

Akadēmiskie sērijveida izdevumi (“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls”, “Arheoloģija un etnogrāfija”, “Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” u.c.) pieejami arī internetā.

Secinājumi:

Pastāvošie Latvijas zinātnes vērtēšanas kritēriji neveicina vēsturnieku iesaistīšanos publiskās vēstures (*public history*) veidošanā.

Vēsturniekiem norobežojoties izolētā intelektuāļu pulciņā, pastāv bažas, ka sabiedrība var tik pakļauta politiskām manipulācijām.

Vēsturniekiem ir jāmeklē iespējami daudzveidīgi, mūsdienīgi komunikācijas kanāli. Īpaši aktuāla ir pētniecībā nodarbināto vēsturnieku sadarbība ar publiskās atmiņas institūcijām, iesaistoties gan kopīgos pētniecības, gan vēstures popularizēšanas projektos.

Toms Ķikuts

Muzeji kā vēstures atziņu atspoguļotāji

Muzeju daudzveidīgās lomas sabiedrībā šodien ir gan realitāte, gan arī ar muzeju funkciju izpratnes maiņu saistīta pakāpenisku un nekomfortablu pārmaiņu situācija. Taču, lai kā mums klātos ar jaunās situācijas apguvi, muzeja loma kultūras, izglītības un zinātnes laukā noteikti izplešas zināšanu komunikācijas, sabiedrības iesaistes un fokusētu pētījumu veicināšanas segmentā.

Pretēji vēsturiski veidotajiem stereotipiem, muzeji un arī citas atmiņas institūcijas (bibliotēkas, arhīvi) aktīvi veicina pētniecību (tās rezultāti, saprotams, var atšķirties no akadēmiskajā zinātnē ierastajiem), kļūst par vēstures kopumā un arī konkrētu tēmu aktualizētājiem publiskajā telpā. Priekšstats par muzeju kā vietu, kur pulcējas vēsturnieki, kuri neinteresējas par akadēmisko vēstures zinātni, vai arī muzeju kā ne īpaši noderīgu mantu glabātavu ir nepamatoti augstprātīgs. Gluži otrādi – muzeju un citu izstāžu veidotāju rokās esošais zināšanu un komunikācijas potenciāls un tā simbioze ir nenovērtējama iespēja gan veicināt vispārējo izpratni par vēsturi un vēstures kā zinātnes lomu, gan arī dot pētniecībai mūsdienās ikbrīd nepieciešamo komunikācijas komponentu – pamatot to, skaidrot pētījumu rezultātus. Citiem vārdiem – muzejiem ir labas iespējas palīdzēt pārvarēt šķietamo iespaidu par zinātnes atsvešinātību.

Kas šobrīd ir muzeji vēstures zinātnes un Latvijas kultūras kopainā? Pirmkārt, muzeji ir institūcijas, kas iniciē pētījumus (protams, noteikta satura, metodiskās ievirzes, dažāda vispārīguma līmeņa). Otrkārt, muzeji, to pavērtās iespējas un metodes ir nozīmīgs izglītības un izglītošanās atbalsta punkts (piemēram, desmitiem skolēnu grupu muzejpedagogu vadībā gatavojas vēstures eksāmeniem vai arī ārzemnieki iegūst pirmo priekšstatu par Latviju). Treškārt, muzeji ir kultūras procesa sastāvdaļa gan tradicionālās jomās, tādās kā atcere un piemiņa, gan arī radošā jaunradē (piemēram, muzeji kā jēgpilna satura radītāji simtgades kultūras norišu procesā, t.sk. skaidrojot arī vēsturi). Ceturtkārt, tā ir institūcija, kas komunicē pagātni un šodienas norises kā uzmanības un izzināšanas vērtas (visās tradicionālajās jomās – izdevumi, pasākumi, izstādes, kā arī jaunās jomās – veidojot saturu sociālajos tīklos, mēģinot piesaistīt jaunas auditorijas). Piektkārt, muzeji un muzeju speciālisti aizvien biežāk ir iesaistīti mediju satura veidošanā, konsultēšanā gan sistemātiski un plānveidīgi – palīdzot nodrošināt kvalitatīvu informāciju, gan arī mediju ikdienas darba režīmā – nodrošinot konsultācijas, ekspertīzi par aktuāliem jautājumiem (t.i., bieži skaidrojot, ko nozīmē viens vai

cits datums kalendārā, gadadiena, atradums). Sestkārt, muzejs ir vieta un iespēja zināšanas izmantot būtiski atšķirīga formāta pieredzes radīšanā.

Ja pirmās trīs funkciju grupas – muzeju iesaiste pētniecībā, instruments izglītības un izglītošanās atbalstam, kultūras procesa sastāvdaļa – ir jau kļuvušas par tradicionālām, tad nākamās nosauktās ir uzdevumi ar pieaugošu nozīmi un reizē arī jaunas iespējas, cita starpā arī vēsturei kā zinātnei. No vienas puses, interneta un sociālo tīklu laikmeta fragmentētajā informācijas telpā muzejiem un atmiņas institūcijām ir nebijusi iespēja un zināmā mērā arī jauns pienākums palīdzēt piepildīt informatīvo telpu ar kvalitatīvākas, izsvērtākas informācijas piedāvājumu, radīt pietiekami daudz pamudinājumu izzināt, iegūt jaunu pieredzi, rosināt apziņu, ka ne visas atbildes par šodien un pagātni ir vienkāršas. No otras puses, tā ir iespēja apliecināt vēstures kā zinātnes nozares sasniegumus un zināmā mērā arī nepieciešamību. Šis uzdevums ir sarežģīts, saistīts ar dažādu aizspriedumu pārvarēšanu, neviennozīmīgiem jautājumiem – kas ir un kas nav zinātne un zinātnieks; vai ir pieļaujama vienkāršā valoda zinātnes atziņu skaidrošanā, vai arī tā ir nonivelēšana un jēgas zaudēšana; kāds skaidrojuma līmenis jāizvēlas muzejam un kādam jābūt tā veidotajam produktam – vai interakcija (varbūt atrakcija) ir pieļaujama sarežģītu tēmu atgādinājumam vai izskaidrojumam. Turklāt šeit ir runa ne tikai par pētnieku vērtējumiem, bet arī par muzeju uzdrošināšanos un gatavību skaidrot savas izvēles. Te liela loma ir arī sadarbībai ar medijiem, kurā jāprot sabalansēt mediju darba specifika, atmiņas institūciju krājuma izmantošanas nosacījumi, kā arī fakts, ka ne vienmēr ir iespējamas tūlītējas kvalitatīvas, viennozīmīgas un intriģējošas atbildes preses vai interneta publikācijas teksta formātā par vēstures jautājumiem.

Šajā daudzveidīgo funkciju situācijā būtiska ir kvalitāte un vēstures akadēmisko pētījumu pieejamība. Aktīvā muzeju komunikācijas funkcija liek būt daudzpusīgiem un reizē arī saglabāt tikpat lielu atbildību par satura precizitāti un kvalitāti. Muzeju nozarē notiek nemitīgas diskusijas par mūsdienīgas formas un satura jautājumiem. Taču šeit viens no būtiskajiem faktoriem ir arī tas, ka izejmateriāls muzeju iniciētai jaunradei ir ne tikai pašu veiktie pētījumi. Tikpat lielā mērā un vēl lielākā mērā tas ir arī akadēmisko vēsturnieku – pasniedzēju, pētnieku – darba rezultāts. Ja trūkst šīs jauno zināšanu bāzes, muzejiem ir apgrūtināta jauna produkta radīšana. Ir būtiska atšķirība, vai muzeja pētījumus un avotus papildina un tiem kontekstu dod piecdesmit gadus senu pētījumu atziņas, kuras vēl joprojām dominē vienas vai citas vēstures problēmas skaidrojumā, vai arī muzeja speciālistam, kuratoram ar saprātīgu grūtības pakāpi pieejams ir kāds alternatīvs skatījums, balstīts uz jaunām teorētiskām atziņām un avotu pētījumiem. Muzeji neapšaubāmi ir ieinteresēti stabilā Latvijas vēstures pētniecības attīstībā, lai, piemēram, jaunas ekspozīcijas nebūtu jāveido uz

novecojušu pētījumu bāzes vai arī jaunas ekspozīcijas izveidei jāmeklē iespēja ar muzeja funkcijām nesamērīga apjoma Latvijas vēstures pētniecības projekta īstenošanai.

Noslēgumā – daļēji oponentējot organizatoru ierosinātajam ziņojuma nosaukumam – muzeji kā vēstures atziņu atspoguļotāji – varam izteikt viedokli, ka esošajā zinātnes un vēstures zinātnes situācijā, kā arī jaunajā komunikācijas situācijā, kur milzīga nozīme ir tam, kā pētījums no datorraksta lapas iemiesojas citos formātos, muzeja loma vēstures tapšanā ir krietni lielāka nekā spogulim, kas rāda citu projicētu realitāti.

Inga Ābele

Vēstures atspoguļojums literatūrā

- Vēsture – laiks vai telpa?
- Literatūra – cilvēces ideālisma ceļš un vēlme saprast pasaules kārtību vai arī veids, kā to radīt?
- Vārda jēgas lauks un asociatīvais lauks.
- Vēsture – literatūras recenzents, redaktors un cenzors?
- Rakstītāja personība vēstures gaismā.

4. Vēstures zinātnes komunikācija – II

Valdis Klišāns

Vēsture skolā. Nesenā pagātne, aktuālākās problēmas un nākotnes izaicinājumi

Nesenā pagātne

Vēstures mācību priekšmeta satura, satura izstrādes un organizēšanas sistēmas, metodoloģijas (ko un kāpēc mācāmie) un metodikas (kā mācāmie) attīstībā atjaunotās Latvijas valsts pastāvēšanas 27 gados izdalāmi vairāki attīstības posmi.

1) 1987./1991.–1995. gads – periods, ko raksturo vēstures mācību satura deideoloģizācija, padomju marksisma-ļeņinisma un lielkrievu šovinisma interpretāciju izskaušana, vienlaikus mēģinot veidot gan jaunu mācību satura koncepciju, gan cenšoties atdzīvināt un no jauna ieviest 20. gs. 20.–30. gadu nacionālromantiskās vēstures izglītības pieejas. Tika atceltas vecās padomju laiku mācību grāmatas, tika veidota pirmā atjaunotās Latvijas Republikas vēstures mācību grāmatu paaudze (O. Kostanda, A. Tomašūns, G. Kurlovičs u.c.). Mācību literatūras mērķis bija “pareizi” izstāstīt Latvijas un pasaules vēsturi. Izglītības sistēmā saglabājās no PSRS laikiem dalītais Latvijas (agrāk PSRS) vēstures un pasaules vēstures mācību priekšmetu modelis. Tika likvidēti metodiskie centri un Izglītības attīstības institūts. Izveidojās Latvijas Vēstures skolotāju asociācija (LVSA).

2) 1995.–2000./2008. gadā notika pakāpeniska pāreja uz mācību priekšmetu standartu sistēmu, kuru raksturo valsts noteiktais obligātā satura ietvars un pedagoga brīvība izraudzītā ceļa realizācijā, tika palielināta arī skolotāju atbildība par sava darba rezultātiem. Līdz ar metodikas attīstību notika Latvijas un pasaules vēstures mācību priekšmetu loģiska apvienošana. Tika izveidota centralizētās eksaminācijas sistēma, ieviesti eksāmeni vēsturē 9. un 12. klašu skolēniem. Eksaminācijas sistēmas ieviešana demonstrēja vēstures zināšanu, prasmju un attieksmju būtību un struktūru. Nostiprinājās mācību grāmatu tirgus un mācību literatūras izvēles principi, veidojās mācību grāmatu otrā paaudze (V. Purēns, I. Misāns, S. Goldmane, Dz. Liepiņa, V. Klišāns u.c.). Otrās paaudzes mācību grāmatu pamatā bija interpretāciju daudzveidības un vēstures prasmju un kritiskās domāšanas apguves principi. Reformas virzīja Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) Izglītības satura un eksaminācijas centrs ciešā sadarbībā ar LVSA. Tika realizēti plaši Eiropas Padomes un Sorosa fonda – Latvija atbalstīti projekti, “Baltijas valstu vēsture”, “Ceļā uz pagātnes izpratni”, “Mēs – Latvijai”, holokausta izglītības projekti u.c. Tobrīd valdīja nepamatotas ilūzijas par

nevalstisko organizāciju spēju pārņemt un vadīt metodisko darbu valstī ilgtermiņā. Vienlaikus turpinājās akadēmiskās vēstures zinātnes un vēstures pedagoģijas attālināšanās. Latvijas administratīvā reforma 2009./2011. gadā radīja jaunus izaicinājumus metodisko apvienību darbā.

3) 2012.–2017. gads. Politiķu izprovocētas sabiedriskas ažiotažas dēļ sākās vēstures mācību priekšmeta sadalīšana divos mācību priekšmetos: Latvijas vēsturē un pasaules vēsturē. IZM Valsts izglītības satura centrs (VISC) izstrādāja vēstures standartu otro paaudzi. Līdz ar fondu un Eiropas Padomes finansējuma apsīkumu mazinājās starptautisko un nacionālo projektu skaits, panīka metodiskais darbs. LVSA pārtapa Vēstures skolotāju biedrībā, kas pulcināja ap 200 vēstures skolotāju (no aptuveni 1000–1300 Latvijā strādājošiem vēstures pedagogiem). Sākās vēstures vidusskolas eksāmena licēju skaita samazināšanās tendence. Apsīka mācību grāmatu tirgus – autoru un izdevēju savstarpējā konkurence.

Problēmas un nākotnes izaicinājumi

2017. gadā darbību uzsāka ES atbalstītais IZM VISC projekts “Skola 2030”, kas paredz radikālu metodoloģijas un metodikas maiņu visos vispārējās izglītības posmos un mācību saturā visā tā plašajā spektrā. Projekta ietvaros tika izstrādāta jauna vēstures apguves koncepcija pamatzglītības un vidējās izglītības posmam, kuras sabiedriskā apriešana diemžēl bija ļoti pasīva.

Šobrīd skolās mācās jaunā “digitālā” paaudze, kuras pasaules uztvere ievērojami atšķiras no iepriekšējās. Skolēnu paaudžu maiņa pedagogiem un izglītības satura veidotājiem izvirza jaunas prasības un izaicinājumus, diktē metodoloģijas un metodikas maiņu. Pasaulē strauji attīstījusies pedagoģiskā doma, uz priekšu gājusi arī vēstures zinātne, veikti plaši pētījumi, izveidotas jaunas koncepcijas. Tomēr mūsdienā Latvijā neeksistē metodiskie centri vai citas institūcijas, kas ilgstoši un sistemātiski strādātu ar vēstures didaktikas jautājumiem, kuru pienākumos ietilptu akadēmiskās vēstures zinātnes, augstskolu pedagoģijas un vispārējās izglītības sasaistes un mērķtiecīgas darbības koordinēšana. ES un VISC projekts “Skola 2030” ir būtisks mēģinājums dažos gados paveikt divās desmitgadēs nepaveikto, tomēr projekta īstermiņa un administratīvi neizbēgamais kampaņveida raksturs apgrūtina šī uzdevuma veikšanu. Visai Latvijas vēsturnieku saimei tuvāko gadu laikā nepieciešams rast vēstures zinātnes un vēstures didaktikas tikšanās vietu un diskusiju platformu, pretējā gadījumā zaudētājas būs gan vēstures pētniecība un augstskolu pedagoģija, gan vispārīzglītojošo skolu pedagoģija.

Valda Kļava

Vēstures izglītība – profesionālu vēsturnieku sagatavošana

1. Vēstures studijas Latvijas Universitātē (LU) tiek īstenotas akadēmiskās studiju programmās studiju virziena “Vēsture un filozofija” ietvaros. Sekmīgu studiju rezultātā iegūstamie grādi atbilst noteiktam vēsturnieka kvalifikācijas līmenim, kas savukārt atbilst attiecīgās studiju programmas mērķiem un sasniedzamajiem rezultātiem. Studijas visciešākajā un vistiešākajā veidā ir saistītas ar vēstures zinātņi, pastarpināti arī ar citām humanitārajām zinātnēm. Šo saistību gan prasa Augstskolu likums, kas zinātņi traktē kā neatņemamu universitātes darba sastāvdaļu un uzstāda virkni noteikumu zinātnes ciešai integrācijai studiju procesā, gan arī tā izriet no ilgstoši koptajām topošo vēsturnieku sagatavošanas tradīcijām LU Vēstures un filozofijas fakultātē (VFF) un no fakultātes akadēmiskā personāla izpratnes par sava darba jēgu un misiju.

2. Mērķim veicināt studentu izpratni un interesi par pētnieciskā procesa būtību un lomu vēsturnieka darbā kā studiju procesa pašsaprotamai dimensijai kalpo faktiski visa LU VFF darba organizācija. Nepieciešamo zināšanu, prasmju un kompetenču pārnesi nodrošina augsti kvalificēti mācībspēki no valstī redzamākajiem nozares speciālistiem, studiju programmu obligātās daļas regulāra aktualizācija un izvēles daļas papildināšana atbilstoši jaunākajām tendencēm zinātnē, aktīvas zinātnes dzīves uzturēšana fakultātē un studentu intereses veicināšana par to, studentu iesaiste pētnieciskajā darbā un spējīgāko ievēlēšana zinātniskos amatos, individuālu un oriģinālu tēmu izvēle studiju darbiem, maksimāla atteikšanās no standartizētiem studiju procesa elementiem, ārzemju speciālistu piesaiste un atbalsts mūsu mācībspēku un studentu mobilitātei uz ārvalstīm apmaiņas programmu un divpusējo līgumu ietvaros.

3. Studiju programmas tiek pilnveidotas kontaktā ar nozari. Vēstures programmu absolventi strādā galvenokārt pētnieciskajās institūcijās un augstskolās, muzejos, arhīvos, ārlietās, pēc pedagoģiskās izglītības iegūšanas arī skolās, taču, pateicoties pietiekami plašajai humanitārajai izglītībai, ir pieprasīti arī valsts institūcijās, pašvaldību un kultūras iestādēs, medijos, nevalstiskajās organizācijās. Nolūkā iegūt atgriezenisko saiti tiek rīkotas regulāras darba devēju aptaujas. Tās liecina, ka darba devēji ir apmierināti ar vēstures programmās iegūstamo izglītību, periodiski gan izsakot vēlmi pēc attiecīgajai institūcijai būtiskām specifiskām zināšanām un prasmēm, kādas studiju procesa ietvaros nodrošināt vairumā gadījumu nav iespējams ierobežotā pieprasījuma dēļ, taču studiju rezultātā iegūtās

kompetences ļauj tādas apgūt patstāvīgi. Kaut arī vēstures studiju programmas pieder pie akadēmiskajām programmām, pēdējo triju gadu laikā pastiprināta uzmanība tiek pievērsta potenciālās darba vides iepazīšanai, iekļaujot bakalaura studiju programmā praktiskas ievirzes studiju kursus un slēdzot sadarbības līgumus ar nozares institūcijām par to īstenošanu. Fakultātes Domes sastāvā vienmēr ir sadarbības partneru nozarē pārstāvis. Uzsākts projekts, kas paredz mācībspēku stažēšanos nozares uzņēmumos.

4. Rūpes par radošas akadēmiskās vides uzturēšanu ir ikdienas darba neatņemama sastāvdaļa, taču prasa lielas pūles dažādu, pārsvarā ārēju, visai humanitārajai jomai raksturīgu apdraudējumu dēļ, kas kompleksi iespaido arī vēsturnieku izglītošanu. Demogrāfiskā situācija valstī un ieilgušas problēmas ar konkurētspējīgu caurmēra atalgojumu nozarē samazina t.s. maksas studentu skaitu. Savukārt valsts, orientējoties uz pastiprinātu atbalstu STEM (*science, technology, engineering, mathematics*) nozarēm, humanitārajām attiecīgi ievērojami samazina budžeta vietas. Apstākļos, kad fakultātes budžets ir tieši atkarīgs no studējošo skaita, abi minētie apstākļi rada nopietnus sarežģījumus akadēmiskā personāla atalgojuma un dažādu aktivitāšu ārpus tiešā studiju darba nodrošināšanā. No tā izriet mācībspēku ataudzes problēmas, nav iespēju uz ilgāku laiku piesaistīt ārvalstu akadēmisko personālu, ir grūti nodrošināt pietiekamu izvēles kursu daudzveidību. Akadēmiskās vides kvalitātes uzturēšana LU VFF notiek, mācībspēkiem solidāri uzņemoties minēto sarežģījumu radītās neērtības un daudzas problēmas risinot uz personiskā entuziasma pamata. Minēto kompensēt ar pētniecību pietiekamā apjomā arī nav iespējams, jo, tāpat kā vairumā citu humanitāro studiju virzienu, nozares ciešā saistība ar lokālo tematiku apgrūtina iekļaušanos lielos starptautiskos projektos, to traucē arī akadēmiskā personāla pārslodze studiju darbā.

5. Zināšanu pārneses efektivitāte ir atkarīga arī no studējošo attieksmes. Pārsvarā vēstures studenti ir ieinteresēti studijās, labprāt iesaistās fakultātes zinātnes pasākumu apmeklēšanā un organizē tādas arī paši, izmanto apmaiņas programmu piedāvātās iespējas. Daži labākie tikuši ievēlēti zinātniskā asistenta amatā un tādējādi pilnvērtīgi iesaistīti pētnieciskajās aktivitātēs, arī starpnozaru sadarbībā un sadarbībā ar ārvalstu pētnieciskajām institūcijām. Tomēr periodiski jāpieliek pastiprinātas pūles nepieciešamā studiju akadēmiskā līmeņa uzturēšanai, pārvarot ar jauniešu pāreju no skolas uz augstskolu saistītos sarežģījumus. Permanenta problēma ir studējošo svešvalodu zināšanas, kā rezultātā kursa, bakalaura un maģistra darbu tematika gandrīz pilnībā koncentrējas arheoloģijā un 20. gadsimta vēsturē. Savu lomu nereti spēlē arī sociālie faktori, kas mēdz ietekmēt studējošo lēmumus par iesaistīšanos apmaiņas programmās un starptautiskajās vasaras skolās.

6. Ar vēsturnieku sagatavošanu pastarpināti ir saistīta arī sabiedrības informēšana par nozares aktualitātēm, kas ir svarīgs zinātnes komunikācijas elements un veido sabiedrības, t.sk. potenciālo studējošo, izpratni par vēsturi un tās izziņāšanas procesu. LU VFF mācībspēki regulāri popularizē vēstures tēmas radio un televīzijas raidījumos un presē, darbojas valsts un pašvaldību konsultatīvajās komisijās, piedalās tālākizglītības satura nodrošināšanā, iesaistās dažādos vēstures zinātnes popularizēšanas pasākumos. Pateicoties līdz pagājušajam gadam piecus gadus pieejamajai mērķdotācijai, varēja notikt sabiedrības pieprasītie publisko lekciju cikli, kuru ierakstus iespējams izmantot arī studijās. Skolēnu vidū iecienīta ir pēdējos gados arvien lielāku klausītāju skaitu pulcējošā Jauno vēsturnieku skola, kuras centīgākie dalībnieki pēc tam kļūst par vēstures studentiem. Diemžēl daudzām no minētajām aktivitātēm nav regulāra finansiāla atbalsta ārpus fakultātes, līdz ar ko nepietiekama budžeta apstākļos ir apdraudēta to īstenošana.

Irēna Saleniece

Vēstures studiju un pētniecības integrācija: iespējas un problēmas

Lai arī šaubas un strīdi par vēstures dabu (zinātne/amats/māksla) joprojām ir un būs aktuāli, savā ziņojumā pieturēšos vēstures zinātnes aspektam un uz Daugavpils Universitātes (DU) vēsturnieku darbības piemēra mēģināšu ielūkoties universitātei tik būtiskās studiju un zinātniskās pētniecības integrācijas norisē.

LR *Zinātniskās darbības likumā* (2005), kura mērķis ir nostiprināt valsts rūpes par zinātni kā īpaši svarīgu sabiedrības attīstības faktoru (2.1.), dotas pētniecības un zinātnes definīcijas. Likums nosaka zinātnes un augstākās izglītības vienotību (2.2.) un augstskolu pienākumu veikt zinātnisko darbību un izdot zinātnisko rakstu krājumus vai žurnālus (19.1.), kā arī tajā ir atrunāts ikviena zinātnieka pienākums piedalīties jaunu zinātnieku sagatavošanā (6.4.).

Savukārt LR *Augstskolu likums* (1995), kas raksturo augstāko izglītību kā izglītības pakāpi, kurā notiek arī sagatavošanās zinātniskai darbībai, nosaka, ka augstskolas to autonomijas ietvaros nodrošina studiju un pētniecības darba nedalāmību (5.1.), kā arī rūpējas par jauno zinātnieku sagatavošanu un nodrošina viņiem iespēju iekļauties pasaules akadēmiskajos procesos (5.5.). Tādējādi vēstures studiju (ne tikai doktora, bet arī bakalaura un maģistra programmās) gaitā kopā ar teorētisko zināšanu apguvi studenti ir jāievada pētnieciskajā darbā. Likumā raksturoti dažādi augstskolās veicamās zinātniskās pētniecības aspekti (VII nodaļa). Taču attiecībā uz jauno zinātnieku audzināšanu ir konkretizēts tikai augstskolu profesoru pienākums jaunās zinātnieku un docētāju paaudzes gatavošanā (28.5.).

Tāpēc likumsakarīgi ir pievērsties profesoru un cita akadēmiskā personāla pētnieciskās darbības ietekmei uz jauno zinātnieku tapšanu universitātē. Pirmkārt, pētniecība ļauj papildināt akadēmiskā personāla piedāvātos studiju kursus un izstrādāt jaunus izvēles kursus, kas saistīti ar docētāju zinātnisko darbību. Otrkārt, profesori var nepastarpināti iesaistīt studentus zinātniskajā pētniecībā, piedāvājot viņiem darbu pētniecības projektos, publikāciju sagatavošanā u.tml.

Studiju procesā jaunieši iegūst un attīsta pētnieciskā darba iemaņas un veiksmīgi izmanto tās, sagatavojot un aizstāvot bakalaura un maģistra darbus, kuru tēmas bieži vien ir saistītas ar zinātnisko vadītāju pētnieciskā darba virzieniem. Bakalaura un maģistra darbu izstrāde parasti sākas ar vietējās (Latgales, Sēlijas, Daugavpils) vēstures izpēti, secīgi iekļaujot iegūtos datus Latvijas, Baltijas reģiona, Eiropas un pasaules vēstures kontekstā. Ejot

tādu ceļu, studenti ne tikai izveido priekšstatu par lokālās vēstures universālo dimensiju, bet arī iegūst noturīgas pētnieka iemaņas, jo “būvē” tās uz ļoti stabila pamata – pētot sev pazīstamās vides pagātņi. Studentu pētnieciskā darba rezultāti tiek prezentēti gan studiju procesā, gan publicējot zinātniskos rakstus, piedaloties zinātniskajās konferencēs, pētniecības projektos un studentu darbu konkursos.

Topošo vēstures pētnieku prasmes, iemaņas un kompetences var attīstīt kā studiju nodarbību laikā, tā arī ārpus tām. Pieredze rāda, ka īpaši labus rezultātus šajā ziņā dod studentu ilgstoša un sistemātiska iesaistīšanās pētniecības centru darbā. Jaunieši, veicot ikdienas darbus un izpildot konkrētus uzdevumus, dabiski iepazīst un apgūst pētnieciskā darba dažādas puses – organizatorisko, praktisko, teorētisko. DU šāda veida pieredzi ir iekrājuši Latgales pētniecības institūts un Mutvārdu vēstures centrs, kuru ilggadējie dalībnieki kļuva par aizrautīgiem un kompetentiem vēstures pētniekiem. Diemžēl studentu sistemātisks darbs pētniecības centrā tikai intereses pēc, bez atlīdzības ir palicis pagātnē. Šodien mēs labākajā gadījumā varam rēķināties vien ar atsevišķu jauniešu ciešāku iesaistīšanos, jo lielākoties no studijām brīvajā laikā studenti strādā algotu darbu iztikai.

Mācībspēki, kas aktīvi darbojas zinātnē, iespēju robežās piedāvā studentiem sadarbību dažādās zinātnes aktivitātēs. Piemēram, DU ikgadējā starptautiskajā zinātniskajā konferencē “Humanitārie lasījumi” studenti sākumā veic brīvprātīgo darbu, palīdzot organizatoriem, bet, iestājoties doktorantūrā, paši piedalās konferencē ar referātiem un publicē rakstus konferences krājumā “Vēsture: avoti un cilvēki” (iznāk kopš 1997. gada; iekļauts EBSCO datubāzē kopš 2013. gada).

Kad docētāji īsteno starptautiskos projektus, viņi rod iespējas iesaistīt tajos studentus.

Pētnieciskajā projektā “Re-educating Latgale Youth: the Komsomol and Schooling in Soviet Latvia, 1944–59” (Great Britain Leverhulme Trust Research Project Reference F/00 179/AV; University of Glasgow R&E Reference 47695/1) prof. Dž. Sveina un prof. I. Salenieces vadībā 2008.–2011. gadā pētniecības asistentu amatā strādāja 2 DU vēstures maģistrantes, uz uzņēmuma līguma pamata projektā darbojās 9 studenti.

2011.–2015. gadā EK 7. Ietvarprogrammas starptautiskās sadarbības projektā “MYPLACE: Memory, Youth, Political Legacy and Civic Engagement” (vadītāja Latvijā prof. A. Stašulāne) piedalījās 4 maģistranti un 2 doktoranti.

2013.–2014. gadā ES Latvijas – Lietuvas – Baltkrievijas pārrobežu sadarbības programmas (ENPI CBC LT-LV-BY) projektā LLB-2-246 “Kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšana un popularizēšana Daugavpilī un Grodņā”, kuru vadīja DU absolvents vēstures maģistrs A. Mahļins, piedalījās 19 DU studenti vēsturnieki.

Dalība starptautiskajos projektos nenoliedzami sekmē studentu interesi par zinātniski pētniecisko darbu, nostiprina viņu kompetenci pētniecībā un moderno tehnoloģiju jomā, palīdz dibināt starptautiskus kontaktus, paplašina redzesloku utt. Taču nevar ignorēt faktu, ka iesaistīšanās ļoti nozīmīgajos projektos parasti prasa individuālo pētniecisko interešu pielāgošanu un koriģēšanu, nereti attālinot pētnieku no viņa tēmas izpētes. Turklāt iekļaušanās nozīmīgajos projektos bieži atgādina loteriju – tik liels nejaušības moments tajā pastāv.

Topošo vēsturnieku pētnieciskās aktivitātes norisinās arī citās formās: pētnieciskās ekspedīcijas, vasaras skolas, dalība konkursos, individuālais pētnieciskais darbs arhīvos un bibliotēkās u.c. Tas viss dod impulsu pētnieka turpmākai virzībai, tikai žēl, ka notiek visai epizodiski.

Tāpat studiju un pētniecības integrācijas iespējas, sagatavojot vēsturniekus, ir. Neskatoties uz dažām nepilnībām, integrācija notiek, un katru gadu universitātes absolvē pētniecībai gatavi vēsturnieki. Diemžēl tikai retajam no viņiem izdodas likt lietā savu kompetenci.

Ainārs Dimants

No trim zvaigznēm uz Latvijas zvaigznāju: vēsturisko reģionālo identitāšu komunikācija valsts drošumspējai

Latvijas Republikas Satversmes (1922, resp., 1990/1993) 3. pants nosaka, ka “Latvijas valsts teritoriju starptautiskos līgumos noteiktās robežās sastāda Vidzeme, Latgale, Kurzeme un Zemgale”. Trīs zvaigznes valsts ģerbonī un Brīvības pieminekļi galvaspilsētā Rīgā simbolizē trīs savstarpēji salīdzināmus vēsturiskus apgabalus (reģionus): “Viena zvaigzne Kurzemīte, / Otra zvaigzne Vidzemīte, / Trešā zvaigzne zvaigznājā, / Tā bij mīļā Latgalīte” (Rainis poēmā “Daugava”). Lielā Kurzeme, ietverot arī Zemgali un Sēliju (Augškurzemi), Vidzeme un Latgale vienotā Latvijā apvienojas tikai 1917. gadā. Lauva ģerboņa stāstā simbolizē Daugavas kreisā krasta vēsturi, grifs – labā krasta, pāri visam – vienojošā Latvijas saule (“Daugav’s abas malas / Mūžam nesadalās”). Galvaspilsētas Rīgas apgabalu kā piekto valsts administratīvi teritoriālajā dalījumā iekļauj jau pirmajā neatkarības periodā (1918–1940).

Lai gan kopš 2009. gada ir izveidoti 130 administratīvie novadi un 9 republikas pilsētas un piecu vēsturisko apgabalu robežas ir plūstošas, arvien darbojas piecas apgabaltiesas un pieci plānošanas reģioni ar centriem Liepājā, Jelgavā, Valmierā, Rēzeknē un Rīgā, un arī citām valsts iestādēm, ieskaitot militārās, ir tie paši pieci administratīvie apgabali, daļēji ar atšķirīgiem centriem.

Pēc piecu apgabalu – Kurzemes, Zemgales, Vidzemes, Latgales un Rīgas – vēsturisko reģionālo identitāšu raksturojuma, kuras sevišķi spēcīgi izpaužas Kurzemē un Latgalē, uzstāšanās secinājums ir, ka katrs no trim lielajiem apgabaliem atklājas kā neatņemama Latvijas nacionālās identitātes sastāvdaļa – Kurzeme kā prāts, Vidzeme – sirds, Latgale – dvēsele, savukārt Rīga kā nācijas kausējamais katls.

Uzstāšanās pievēršas iespējām un ceļiem, kā vēsturisko reģionālo identitāšu komunikācijā izmantot reģionālā patriotisma potenciālu valsts drošumspējai, tostarp 30 nacionālās un reģionālās attīstības centros kā klasteros, kas ietver reģionālās augstskolas/valsts augstskolu reģionālās filiāles; valsts mediju politikai tiklab attiecībā uz reģionālajiem un vietējiem medijiem, kā arī uz nacionālo un sabiedrisko mediju klātbūtni reģionos; novadu mācības iekļaušanai obligātās vispārējās izglītības saturā.

5. Pagātņi izzinošās zinātnes

Gunita Zariņa

Vai aktualizējušies etniskie pētījumi seno iedzīvotāju izpētē?

No kurienes ienāca pirmie iedzīvotāji Eiropā un Latvijas pašreizējā teritorijā? Kur ir mūsu saknes? Kā veidojās latviešu tauta? Šie jautājumi jau pusotru gadsimtu ir antropologu, arheologu, etnologu un valodnieku pētījumu lokā. Jautājums par arheoloģisko kultūru maiņas cēloņiem Latvijas aizvēsturē tiek diskutēts jau no arheoloģisko pētījumu aizsākumiem: cik lielā mērā jaunu kultūras elementu parādīšanās ir saistīta ar jaunu iedzīvotāju ieplūšanu, un cik tā varētu būt maiņas vai tirdzniecības rezultāts, vai arī ir notikusi kultūras elementu difūzija no kaimiņu apgabaliem.

Bioloģiskie antropologi jau 18. gadsimtā, pētot arheoloģiskajos izrakumos iegūto seno iedzīvotāju kaulu materiālu, pievērsās jautājumam par cilvēku bioloģisko un kultūru dažādību. Šajā laikā gan Eiropā, gan ASV attīstījās seno iedzīvotāju galvaskausu mērījumu metodikas. 19. gadsimtā tika veikti galvaskausu mērījumi daudzskaitlīgām antropoloģiskajām kolekcijām no visas pasaules un ar iegūto kranioloģisko mērījumu variācijām tika pamatotas populāciju atšķirības, likti pamati rasu teorijai un eigēnikas attīstībai.

Jau 20. gadsimta sākumā amerikāņu antropologs Francs Boass (*Franz Boas*, 1858–1942) izteica kritiku cilvēku variāciju vienkāršotai izskaidrošanai tikai ar iedzimtības nozīmi. Viņa pētījumi par ASV ieceļojušajiem eiropiešiem liecināja, ka jāņem vērā arī iedzīvotāju pielāgošanās apkārtējās vides ietekmei un tās izraisītās morfoloģiskās izmaiņas. Pēdējos 30 gados fiziskie antropologi seno iedzīvotāju skeleta materiālu vērtē kā bioloģisko, apkārtējās vides un kultūras faktoru ietekmētu plastisku cilvēka pielāgošanās variantu. Pastiprinās kompleksa iedzīvotāju veselības, uztura, traumu, dzīves kvalitātes izpēte, kā arī arheoloģisko, vēsturisko un etnogrāfisko datu piesaiste skeleta materiāla izvērtējumam. Šī virziena mērķis ir iekļaut fiziskās antropoloģijas datus tā laika dzīves pieredzē un gūt priekšstatu par sociālajiem procesiem senatnē. Apkopojot vispusīgo informāciju, tiek mēģināts veidot maksimāli pietuvinātas seno sabiedrību rekonstrukcijas.

Kādas metodes pašlaik iespējams lietot seno iedzīvotāju migrāciju pētniecībā? Pateicoties pēdējos gados strauji progresējošai arheoloģiskā kaulu materiāla DNS pētniecības metodikai, paveras jaunas iespējas seno iedzīvotāju izcelsmes pētniecībā. DNS rezultāti palīdz sasaistīt arheoloģiskās vietas un kultūras ar fiziskajiem iedzīvotājiem un sniedz būtisku

ieguldījumu etniskajā vēsturē. Attīstās jauns etnisko pētījumu komplekss, kas ietver arheoloģisko kultūru, kaulu materiāla DNS rezultātu un valodniecības datu kompleksu izpēti. Šādi vispusīgi pētījumi jau tiek veikti, lai skaidrotu somu etniskās vēstures jautājumus. Pašlaik var runāt tikai par pirmajiem soļiem šīs kompleksās pētniecības virzienā, bet nākotnē tā varēs sniegt atbildes arī uz daudziem līdz šim neskaidriem Latvijas aizvēstures jautājumiem.

Vita Zelče

Sociālā un kultūras atmiņa

I. Atmiņas pētījumi pieder pie starpdisciplināriem sociālo un humanitāro zinātņu pētījumu laukiem. To uzmanības lokā pagātnes lietošana dažādu sociālo grupu identitātē, vēstures un komemorācijas politika, pagātnes reprezentācija kultūras un mediju produktos, valstu svētku un atceres dienu kalendāri, pagātnes pieminēšanas kolektīvie un individuālie rituāli un to mainība, varas radītās vēstures konstrukcijas un to lietojums politikā un ideoloģijā, vēsture kā identitātes morālais orientieris, memoriālā kultūra, atmiņas institūcijas, pagātnes klātbūtne ikdienā un mazo sociālo grupu dzīvē un daudzi citi jautājumi.

II. Atmiņas pētījumu lauku raksturo polimorfisks teorētisko koncepciju un jēdzienu klāsts, kas, no vienas puses, paplašina un daudzveido pētījumu tematisko un metodoloģisko klāstu un interpretācijas iespējas, bet, no otras puses, rada zinātniskās objektivitātes riskus.

III. 20. gs. beigās un 21. gs. pirmajās desmitgadēs dominējošās atmiņas pētījumu tradīcijas pamatā zinātniska refleksija par Eiropas un pasaules kārtību pēc Otrā pasaules kara, tā vēstures mācības iedzīvināšana politikā, kultūrā, izglītībā, memoriālajā telpā, morālo vērtību sistēmā u.c., kā arī tās papildinājums ar koloniālās sistēmas sairuma, migrācijas un Padomju Savienības sabrukuma izraisīto dažādo nacionālo un etnisko atmiņu uzplaukumu un jaunu taisnīguma un patiesības formulējumu piedāvājumu.

IV. Latvijā un arī par to veikto atmiņas pētījumu uzmanības lokā bija/ir šeit dzīvojošo etnisko grupu kultūras traumas, savstarpējās pretrunas, komemoratīvās tradīcijas, vēstures interpretācijas un to loma identitātē, kā arī totalitāro režīmu pāridarījumu ietekme uz sabiedrību, vēstures politika un pagātnes reprezentācijas kultūrā.

V. Atmiņas pētījumu pašreizējā situācija un nākotne skatāma kopsakarībā ar demokrātijas riskiem mūsdienu pasaulē un jauno tehnoloģiju radītajām sociālajām pārmaiņām.

Konceptuāli šīs situācijas izpratnē noderīgi hibrīdparādību skaidrojumi, kas ļauj aktualizēt šim laikam raksturīgo nenoteiktību, nepastāvību, plūstošumu, paralēlismu, koeksistenci, tradicionāli pastāvošo robežu un konvenciju caurlaidību un slidenumu. Tāpat noderīgs ir pēcpatiesības (*post-truth*) jēdziens, ko izmanto, lai apzīmētu situāciju, kurā objektīvajiem faktiem uz sabiedrisko domu ir mazāka ietekme nekā emocijām un jau esošajai personiskajai pārliecībai. Šī situācija arī rosina aktualizēt faktu vērtību ne vien vēstures, bet arī atmiņas pētījumos.

VI. Atmiņas pētījumu jēgas izpratnei noderīgs ir vēsturnieka Timotija Snaidera (*Timothy Snyder*) piedāvātais mūslaika kā “nenovēršamības politikas” (*politics of inevitability*) un “bezlaika politikas” līdzpastāvēšanas un pretstāvēšanas raksturojums. “Bezlaika politika” – “padara vēsturi par maskarādi [..]. Tā nodarbojas ar pagātņi, bet egocentriskā veidā, visai maz rēķinoties ar faktiem [..] Bezlaika politiķi pasniedz [..] pagātņi kā milzīgu, miglā tītu pagalmu ar nesalasāmiem pieminekļiem nacionālajām ciešanām, turklāt visi šie pieminekļi ir vienlīdz tāli tagadnei un vienlīdz pieejami manipulācijām.” Fakti kā demokrātijas (un arī tajā pastāvošās zinātnes) vakcinācija.

VII. Latvijas atmiņas pētījumu aktuālo lauku veido sabiedrības attiecību ar savu pagātņi/vēsturi neskaidrība un nenoteiktība, tajā uzplaukušās hibrīdparādības un pēcpatiesības situācijas, kas rosina jautājumus gan par morālajām vērtībām, gan akadēmisko ētiku un demokrātiju.

Literatūra

Chadwick, A. (2013). *The Hybrid Media System. Politics and Power*. Oxford: Oxford University Press.

Dessingué, A. (2015). From Collectivity to Collectiveness: Reflections (with Halbwachs and Bakhtin) on the Concept of Collective Memory. In: Kattago, S. (ed.). *The Ashgate Research Companion to Memory Studies*. Burlington: Ashgate, pp. 89–101.

Hannan, J. (2018). Trolling ourselves to death? Social media and post-truth politics. *European Journal of Communication*, 1–13.

McIntyre, L. (2018). *Post-Truth*. Cambridge; London: The MIT Press.

Snaiders, T. (2017). *Par tirāniju. Divdesmitā gadsimta divdesmit mācības*. Rīga: Jumava.

Snyder, T. (2018). *The Road to Unfreedom. Russia, Europe, America*. New York: Tim Duggan Books.

Anete Karlsonē

Etnoloģijas pētījumu virzieni Eiropā un Latvijā

Etnoloģija ir plaša un mainīga pētniecības joma, kas vērsta uz cilvēku kopienas dzīvesveida, kultūras attīstības līdzību un atšķirību izziņāšanu. Latvijā kopš 20. gadsimta vidus vēsturiski izveidojusies situācija, ka etnoloģijas (sākotnēji etnogrāfijas) pētniecība tiek saistīta ar vēstures nozari. Tomēr savā būtībā tā nav tikai pagātni izziņoša joma. Šodien etnoloģija aizvien lielāku uzmanību velta tieši mūsdienu procesu izpratnei. Tas nosaka nepieciešamību pētīt arī pagātni, lai noteiktu procesa izcelsmi, attīstību un virzību.

Etnoloģijas pētījumu aktuālie virzieni pasaulē atspoguļojas Starptautiskās etnologu un folkloristu biedrības (SIEF – *Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore*) darbībā. SIEF dibināta 1928. gadā kā CIAP (Cilvēktiesību un kultūras tradīciju popularizēšanas komisija). Attīstoties etnoloģisko pētījumu jomai, mainījās arī tās pētniekus vienojošā organizācija. Kopš 1964. gada tās nosaukums ir SIEF – Starptautiskā etnologu un folkloristu biedrība. Šobrīd SIEF sevi definē kā daudznozaru organizāciju, kuras centrā ir dažādas etnoloģijas un folkloras jomas, kas ietilpst lielākā antropoloģisko un kultūrvēsturisko pētījumu saimē. SIEF galvenie, šobrīd aktuālie pētniecības virzieni atspoguļojas tās 13 darba grupās, starp kurām ir tādas kā: digitālā etnoloģija un folkloras, kultūras mantojums un vērtības, kultūras analīzes vēsturiskās pieejas, migrācija un mobilitāte, rituālais gads, vietas gudrība, uztura pētniecība un citas.

Latvijā etnoloģiskie pētījumi tiek veikti dažādās zinātniskajās iestādēs. Pētījumu tēmas ir vērstas vairākos virzienos, un to izvēle neveido vienotu etnoloģisko pētniecības stratēģiju. Senākā etnoloģisko pētījumu vēsture ir LU Latvijas vēstures institūtā. Latvijas etnoloģija un etnogrāfija ir viens no tā pētījumu virzieniem. Vēsturiski Latvijas vēstures institūtā (arī ar citu šīs iestādes nosaukumu) etnogrāfu pētnieciskā grupa darbojas kopš 1947. gada. Šobrīd tiek veikti pētījumi šādās tēmās: etnisko grupu vēsture Latvijā, etniskie stereotipi, sociālā atmiņa; tekstiliju un apģērba vēsture; materiālā kultūra un identitāte, Latvijas tradicionālās kultūras mantojums (materiālais un nemateriālais) un tā izmantojums mūsdienās; etnogrāfijas vēsture padomju varas periodā u.c.

Beata Paškevica

“Visaptveroši intensīvs” vēstures un literatūras savijums Brāļu draudzes rokrakstu literatūrā

Vēlme vai nepieciešamība raksta medijā fiksēt ko patiesi notikušu vai arī patlaban notiekošu radīja naratīvi strukturētu tekstu, kurš laika gaitā kļūst par vēsturnieku, literatūrzinātnieku, teologu, pat par dažādu eksakto zinātņu nozaru izpētes objektu. Slavenākais piemērs šai sakarā ir Bībele, jo līdzās teoloģiskajai paradigmai tajā ietverts vēstījums par pagātni, par dažādu tautu dzīvi un pat simbolos kodēts nākotnes paredzējums. Ne tik sena ir literatūrpētnieku interese par Bībeli kā par literāru darbu, atklājot tās fikcionalitāti. Skatījums uz Bībeli kā uz literatūru apgaismības laikmeta ieskaņā bija kas ļoti neierasts. Ķecerības pieskaņas izjūta vismaz nelielā mērā vēl joprojām vērojama vēsturnieku vidū, kad hronikas vai pat tiesu protokoli tiek aplūkoti kā noteikta literāra žanra teksti. Un tomēr abos šajos gadījumos, gluži tāpat kā Bībeles gadījumā, arī hronika un protokols ir “visaptveroši intensīvs” vēstures un literatūras savijums, kas, to interpretējot, ļauj tam pielietot literatūras teorijā par hrestomātisku kļuvušo hermeneitisko apli tekstā ietvertās izzīņas bezgalīgai paplašināšanai. Literatūrzinātnieks Džonatans Kalers (*Jonathan Culler*) ļoti precīzi atklāj vēsturnieku un literatūrzinātnieku, vēl jo vairāk kultūrzinātnieku izpētes objekta – teksta “literāro” dabu.

Tāpat gan vēstures zinātnes domāšanas modelis balstās uz naratīvu jeb vēstījumu, gan arī viens no svarīgākajiem vēsturnieku darba izejmateriāliem – rakstiska liecība jeb teksts lielā mērā darbojas pēc literāra teksta noteikumiem.

Kopīgs latviešu vēsturnieku un literatūrzinātnieku izpētes objekts ir rakstītās liecības par Vidzemes Brāļu draudzi.

Abu nozaru kopsakars kļūst jo redzamāks, ja ir jāsaskaras ar iepriekš neapzinātiem avotu tekstiem, kuri ir jāinterpretē. Šāds teksts ir Hernhūtes Unitātes arhīvā glabāts 18. gadsimta Vidzemes Brāļu draudzes hronikas manuskripts vācu valodā un tā saīsinātā, bet daļēji arī papildinātā versija Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Teksta nosaukumā vārds “hronika” nav minēts, tā īsais nosaukums vācu valodā ir *“Historie von Lettland”*.

Svarīgi ir noteikt šī teksta žanrisko piederību, aplūkojot to gan kā atsevišķu rakstītu vēstures avotu, gan arī kā pēc žanra principiem strukturētu literatūru šī jēdziena plašākā nozīmē, vienlīdz būtiska ir tā kontekstualizācija Brāļu draudzes literatūras tradīcijā. Minētais

teksts pretendē uz trim žanriem, kuri tā gadījumā būtu piemēroti. Visi šie žanri atspoguļo vēstures un literatūras ciešo saikni. Tie ir hronika, “*Historie*” (tātad vistiešākais kopžanrs – stāsts un vēsture) un arī dienasgrāmata vai hernhūtiešu vidē lietotais apzīmējums – diārijs. Šī manuskripta kontekstā tiks aplūkoti arī citi Brāļu draudzes literatūras teksti.

6. Vēsture un ideoloģija

Maija Kūle

Vēsture un laikmeta garīgie strāvojumi

1. Laikmetu garīgie strāvojumi nav identī ar ideoloģijām, jo ideoloģijas balstās uz ideju sistēmām un propagandu, kas caurauž sabiedrību ar varas palīdzību (nereti gan ideoloģijas mēdz būt arī nesistemātiskas), bet garīgie strāvojumi – uz vērtību kopām, dzīves formām, *common sense* noskaņojumiem, tradīcijām. Mūsdienu filosofijā tiek attīstīti apjēgumi “dzīvespasaule”, “vērtību telpa”, “dzīvesmāksla”, “dzīves formas”, “jēgpilnais laiks”, “nozīmju telpa”, “dzīves horizonti”, “spriestspēja”, “aksioloģiskā saprašana”, “pašinscenējumi”, *mundus symbolicum* jeb simboliskā pasaule, lai atklātu garīgo strāvojumu klātesamību.

2. Garīgo strāvojumu pastāvēšanu var fenomenoloģiski aprakstīt, hermeneitiski izprast, taču to analizē neder kvantitatīvas, sociālo zinātņu metodes, drīzāk jāatceras Maksa Šēlera mācība par ideācijas metodi – caur *vienu* tu redzi *visu*!

Daļa vēstures zinātnieku Latvijā joprojām ir aizrāvušies ar pozitīvistisko, faktoloģisko skatījumu, un neokantiešu 20. gs. sākuma diskusijas par vēstures metodoloģijas īpatnībām nav skārušas humanitāro zinātņu domas telpu. Hermeneitiskā pieeja par laika distances nozīmi, subjektivitātes klātbūtni, vēsturiskumu kā valodiskumu tikai palēnām ienāk vēstures izpratnē.

3. Garīgiem strāvojumiem piemīt estētiskas, ontoloģiskas, kultūrvēsturiskas noteiksmes. 19. gs. beigās un 20. gs. sākuma filosofija šos strāvojumus tvēra precīzi, dziļi un kritiski, turklāt tos aprakstīja metaforiskā, literāri izkoptā valodā. Panākumiem bagāti bija F. Nīčes, A. Bergsona, O. Špenglera, A. Toinbija u.c. darbi, Latvijā jāmin P. Jureviča, T. Celma, K. Raudives u.c. sacerējumi, lai gan tie galvenokārt balstījās uz Rietumos aizgūtiem skatījumiem.

4. Garīgie strāvojumi Latvijā pirmskara laikā līdzinājās Eiropas civilizācijas raksturīgākajām noteiksmēm – kristietības ietekmes vājināšanās līdz pat “Dieva nāvei”, masu jeb “pelēkā” indivīda dzīvesstila izplatība, nācijas un etosa vērtību apzināšana, bet reizē ar to arī pragmatisms, tikumu relativizācija un garīgā melnholija.

5. Uzskatu, ka vispārinot mūsdienu Eiropā var saskatīt trīs garīgos strāvojumus: 1) konservatīvo, uz vērtību hierarhiju “augšup” vērsto formu; 2) liberāli demokrātisko, kas

balstās vēsturiskajā pārveidē, stimulē risku, individualizāciju un relatīvismu un raksturojams ar “uz priekšu”; 3) informatīvi plūstošo, dekonstruējošo garīgo strāvojumu, kuru var nosaukt diskutablajā vārdā – postmodernisms jeb “uz virsmas”. Par to vairāk manā monogrāfijā “Eirodzīve. Formas, principi, izjūtas”.

6. Ja pastāv hierarhiski orientētas vērtības, kuru virsotne ir Absolūts, garīgais strāvojums veido tiecību *augšup*. Tajā ir skaidrs vērtību uzstādījums, konservatīvisms, modernizācijai var traucēt aizspriedumi, tradīciju smagnējība, taču jāatzīst, ka šī forma gadu tūkstošos ir veidojusi Rietumu civilizācijas iekšējo satvaru kā pamatā kristietībā sakņots dzīves veids. Tas ir dziļi iesakņojies kultūrā, audzināšanā pat tādos veidos, kur to nepamanām, uzskatot savu dzīvi par sekulāru.

7. Padomju varas gados bija saskatāma viltota tiecība *augšup* – uz komunistisko pilnību un tautu laimi. Ideoloģiski būdama pamatota marksismā-ļeņinismā, tā sliktākajā veidā atdarināja reliģiskos arhetipus. Krievu filosofs N. Berdjajevs latviski tulkotajā darbā “Kristietība, komunisms un eros” (Rīga: Intelekts, 1994) tam dod izcili trāpīgu raksturojumu, pielīdzinot reliģiskai apsēstībai ar nelabo. *Nav citas tautas pasaulē, kurā, līdzīgi kā Krievijā, savienotos tik dažādi laiki kā 14. un 20. gadsimts.* Ja ar sociālistiskajām piecgadēm tika izspēlēta attīstība *uz priekšu*, tad jāatgādina, ka mērķis bija izplatīt marksistiskās revolūcijas idejas un ar kolonizāciju panākt ģeopolitisko pārsvaru. Latvijas sabiedrība joprojām nav pilnībā atbrīvojusies no padomju ideoloģijas valgiem, jo daļa tic, ka padomju iekārta apliecināja vērtīgu garīgo ievirzi.

8. Ja vērtības ir horizontāli saattiecināmas, mainīgas, piemērojamas situācijām, lai gūtu izdevīgumu un panākumus, dzīve norit *uz priekšu*. To raksturo “attīstība”, “progress”, “jauns, vēl jaunāks”, “izrāviens” utt. Inovācijas un ilgtspējība, kohēzija un tehnoloģizācija, informatizācija un iekļaušana ir šī laika garīgo strāvojumu raksturvārdi, kas aumaļām pārklāj arī Latvijas sociālo telpu. Dzenoties tikai *uz priekšu*, protams, tiek zaudēta morālā un kultūras dominante.

9. Eiropas Savienības ekonomiskās un politiskās pamatnostādnes lielā mērā balstās uz dzīves formu *uz priekšu*, ko balsta vēlme pēc materiālās labklājības, individuālo tiesību nodrošināšanas. Taču pragmatisms nomāc ideālismu, merkantilās intereses nereti dominē pār politisko saprātu. Garīgā strāvojuma pazīme ir nenoteiktība, kas galu galā atspoguļo vājumu. Uzskatu, ka tiek zaudēti civilizācijas pamati, kas Eiropu balstījuši gadu tūkstošos. Nav vairs skaidrs, kas ir ģimene, kādēļ dzīvībai jābūt augstākajai vērtībai, kādēļ nauda nav pats augstākais labums, kāpēc jābūt žēlsirdībai, ko nozīmē “kalpošana”, vai tiešām ekonomika un politika ir pasaules galvenais virzītājspēks utt. Līdzās bravūrīgai noskaņai par Eiropas

sasniegumiem, EK direktīvu radīšanas spējām zemdegās gruzd neapmierinātība un melanholija.

10. Trešo garīgo strāvojumu raksturo forma *uz virsmas*. Tajā valda situācijas un gadījums. *Uz virsmas* bez mitas drūzmējas nejaušības, plaukst vēlme likvidēt jebkuru normatīvismu. Ironizēt, izaicināt, pārvarēt robežas, atvērt durvis “visam”, likvidēt centru un marginālo iznest priekšplānā ir šī strāvojuma raksturvārdi. Kopš 20. gs. 70. gadiem tas saskatāms mākslā, sadzīvē, virtuālajā komunikācijā, politiskajās attiecībās, tagad jau “twitterpolitikā”.

11. Šis garīgais strāvojums strauji ienāk Latvijas sabiedrībā un latviskajā dzīves veidā. Tas ir virspusējs, tendēts uz ātrlaika kultūru, merkantilām interesēm, to raksturo tikumu neesamība lielā sabiedrības daļā, egoistiska pašpārliecinātība, dižošanās TV ekrānos utt. Jābūtības vārdu tur nav, ir tikai ikdienišķas agresivitātes vārdi. Kopsakara par vēstures gaitu nav, jo pastāv demokrātijā saslavētais viedokļu plurālisms. Katrs var domāt kā vēlas, neatgriežoties “pie lietām, kādas tās ir”, jo laikmeta gars ir iznīdējis ticību būtībām. Tendences un kopsakarus neviens nevēlas (vai nespēj) atklāt, jo tie nav “modē”. Elitārais netiek pieņemts kā kultūras virsotne, jo tiek apsveikts plurālisms un nenoteiktība. Rītdiena tiek uztverta kā šodiena, tikai tajā vajadzētu būt vairāk iespēju.

12. Šī situācija liecina, ka Latvijā valda funkcionālisms un ekonomisks pragmatisms, kas saimniecisko un sociālo dzīvi spēj saprast tikai abstrakti, tulkojot to procentu valodā, bet nespēj to skatīt cilvēka ikdienas dzīves formu dimensijās ar vēlmi pēc garīgiem strāvojumiem, kas vērstos *augšup*, uz cilvēka attīstību. Tur būtisku lomu spēlētu universitātes un humanitārās zinātnes, ieskaitot vēsturi.

Mārtiņš Mintaurs

Vēsture un nacionālā identitāte

1. Vēstures pētniecība, tās mācīšana un popularizēšana allaž ir bijusi viens no spēcīgākajiem instrumentiem kolektīvās identitātes veidošanā. Kopš 19. gs. tika radīta nacionālās valsts koncepcija, vēsture šādā izpratnē ir kļuvusi arī par nacionālās jeb valstiskās identitātes būtisku sastāvdaļu. Tomēr akadēmiskā vēstures pētniecība vienlaikus cenšas izvairīties no apsūdzības izpētes objekta ideoloģizācijā un neobjektīvā pagātnes atspoguļojumā. Pretruna starp vēsturi kā kolektīvās/nacionālās identitātes veidošanas materiālu vai instrumentu, no vienas puses, un akadēmiskajiem vēstures izpētes principiem *sine ira et studio*, no otras puses, joprojām tiek reflektēta tekstos par nozares teoriju un metodoloģiju. Referātā tiks pievērsta uzmanība jautājumam par akadēmiskās vēstures pētniecības un nacionālās identitātes konstruēšanas saikni, tuvāk neaplūkojot vēstures mācīšanas un popularizēšanas aspektus.

2. Latvijas vēstures kā nacionālās identitātes “saistvielas” potenciālu latviešu intelektuāļi sāka apzināties 20. gs. 20. gados, pēc Latvijas Republikas nodibināšanas. Šajā laikā pamazām nostiprinājās etniskās vēstures koncepcija par Latvijas vēsturi kā latviešu tautas vēsturi, kas bija saistīta ar jaunās nācijas politiskā statusa apliecināšanu. Konkurence ar vācbaltiešu vēsturnieku pārstāvēto t.s. zemes vēstures koncepciju (*die Landesgeschichte*) tika pārtraukta autoritārā režīma laikā līdz ar Latvijas vēstures institūta izveidi 1936. gadā, priekšroku dodot pagātnes pētīšanai “patiesības un nacionālisma garā”. Par prioritāti akadēmiskajos pētījumos kļuva Latvijas valstiskuma vēsture, kā arī centieni konstatēt “latviešu” klātbūtni un ietekmi mūsdienu Latvijas teritoriju skārušajos vēstures procesos iespējami senākos laikos.

3. Padomju okupācijas laikā vēstures zinātne Latvijā piedzīvoja sovjetizāciju tāpat kā citas sabiedrības dzīves un zinātnes sfēras. Nacionālās identitātes koncepta vietā padomju ideoloģija izvirzīja internacionālismu un t.s. padomju tautas izveidošanu kā PSRS etnopolitikas galveno mērķi. Padomju tautas koncepcija mēģināja pamatot tādu identitāti, kas apliecinātu pilsoņu piederību padomju valstij, kā saistvielu dažādo etnosu komunikācijā izmantojot krievu valodu. Tādējādi šī koncepcija tiecās apvienot identitātes politisko un etnisko dimensiju, taču šīs pieejas iekšējo pretrunu dēļ tas nebija iespējams. Vēstures zinātnes funkcija šajā sistēmā bija veidot pamatu kolektīvajai padomju identitātei, etniskajam nacionālismam pretstatot komunistiskajā ideoloģijā balstītu valsts piederības apziņu un

vienlaikus uzsverot krievu tautas īpašo lomu un nozīmi padomju valstiskuma un padomju identitātes veidošanā. Lokālās nacionālās identitātes veidošana savukārt tika kvalificēta kā politiski bīstama “buržuāziskā nacionālisma” izpausme. Latvijā, ņemot vērā lielo arheoloģisko un etnogrāfisko pētījumu īpatsvaru, vēstures zinātnē saglabājās neoficiāla, taču izteikta saikne ar pirmskara konceptu par vēsturi kā latviešu etniskās identitātes balstu.

4. Kopš Latvijas valsts atjaunošanas 1991. gadā ir notikusi atgriešanās pie nacionālās identitātes veidošanas politikas. Valsts tiesiskās pēctecības atjaunošana politiskajā līmenī zināmā mērā automātiski tika attiecināta arī uz sociālo attiecību jomu, taču mēģinājumi pārnest un no jauna iedzīvināt 20. gs. 20.–30. gadu izpratni par valstiskumu likumsakarīgi nav vainagojušies panākumiem: šīs izpratne vēsturiski bija pārāk pretrunīga (tās demokrātiskajā un autoritārajā versijā), turklāt 20. gs. otrajā pusē notikušās sociālās vides izmaiņas radīja citu sabiedrības attīstības vektoru. Atgriešanās pie nacionālās valsts izraisīja arī etniskās pašapziņas pastiprināšanos, kas bija viens no katalizatoriem Latvijas valstiskuma atjaunošanas procesā. Līdz ar to Latvijas vēsture šodien joprojām vairāk ir latviešu etniskā vēsture un nacionālās identitātes konstruēšana sakņojas nevis Latvijas valsts ideoloģijā (kuras nav), bet gan latviešu etniskās kultūras paradigmas veidošanā un uzturēšanā.

Jānis Taurēns

Vēsture un politiskā vara

Vēstures un varas jautājums Latvijā, kā arī citur postpadomju telpā tiek saasināti uztverts. Tas saistīts ar vēsturisko mantojumu, sākot no autoritārā režīma lozunga – par vēsturi patiesības un nacionālisma garā – un turpinot ar padomju režīma prasību rakstīt vēsturi no šķiriskām pozīcijām. Padomju periodā, bēgot no nodevām valdošajai ideoloģijai, senāko vēstures periodu pētniecība bija kā iekšēja emigrācija. Tomēr vēsturnieki zināja patiesību, un, piemēram, patiesība par PSRS–Vācijas paktu palīdzēja Latvijas neatkarības atjaunošanā. Tikmēr Rietumos jau bija pasludināta vēstures kā lielā naratīva nāve, bet Latvijas vēstures zinātne tikai sāka meklēt ceļu uz atgriešanos Rietumu intelektuālajā telpā.

No varas puses lūkojoties, valsts vēsture ir nozīmīgs valsts pastāvēšanas leģitimācijas pamatojums. Mēs redzam to valsts atzīmējamo dienu kalendārā, lasām Satversmes preambulā. Visas vadošās valsts varas institūcijas interesējas par vēsturi un grūtos brīžos vēršas pie vēsturniekiem un tomēr atrod pārējā laikā tik izmisīgi trūkstošo finansējumu. Tā 1998. gada ārpolitiskā krīze noveda pie Latvijas Vēsturnieku komisijas izveides un tās ilgstošā rezultatīvā darba. Tomēr vēstures un varas attiecības rada kritiskas pārdomas. Skan balsis, ka vēstures rakstīšanā dominē politiskā vēsture, ka humanitāro zinātņu katedru diskursā dominē etatisms, ka tuvināšanās politiskajai varai nevar nenozīmēt tās ietekmi uz vēstures rakstīšanu. No otras puses, daudzi būtu patiesā neizpratnē – kā gan vēsture varētu pat iedomāties nekalpot Tēvzemei? Arī pašā vēsturē kā jebkurā akadēmiskā disciplīnā pastāv hierarhijas un likumsakarīgi tās kritizēt, piemēram, par jaunās paaudzes nepietiekamu pārstāvību Akadēmijā.

Rietumos vēstures un varas sadarbības ziedu laiks bija 20. gadsimta 60.–70. gadi, kad Arturs Šlēzingers bija prezidenta Kenedija padomnieks, bet Henrijs Kisindžers viens no visvarenākajiem valsts sekretāriem ASV vēsturē. Būtu svarīgi atcerēties, ka vēsture var pildīt konstruktīvas funkcijas, varai vēsturnieku padomi var noderēt, lai mācītos no pagātnes kļūdām. Latvijas politiķi mīl references uz 30. gadu ārpolitiku kā neveiksmīgu piemēru, lai mūsdienās izvēlētos citus ceļus.

Īstais jautājums šeit būtu: ko faktiski devusi vēstures un varas sadarbība? Kādi ir šīs sadarbības konkrētie, zinātniskie rezultāti? Tie varētu apliecināt, ka politiskās varas ietekme uz pētījumu rezultātiem ir minimāla un Latvijas vēsturnieki nebūt nav paklausīgi izpildītāji. Bet kritizētās oficiozās komisijas ir vismaz kāds veids, kurā atrast atbalstu vēstures zinātnei.

Visbeidzot, vai pati dihotomija *vara un mēs* nav atcelta kā citas līdzīgas? Šeit varētu noderēt Fuko pārdomas, ka vara ir visur, bet arī pārdomas par varas/zināšanu nesaraujamo saiti.

Harijs Tumans

Ideoloģiskie standarti vēstures zinātnē: vienas tēmas piemērs no seno laiku vēstures

Vēl 19. gs. vidū Fistels de Kulanžs rakstīja, ka senās kultūras ir jāpēta, aizmirstot par sevi. Jāatzīst, ka šodien šie vārdi joprojām skan aktuāli, jo mēs līdz šim neesam iemācījušies “atslēgt” savus priekšstatus, strādājot ar vēstures materiālu. Tas kļūst īpaši uzkrītoši, kad mūsdienu ideoloģijas tiek pārceltas uz pagātņi, interpretējot gan notikumus, gan procesus. Dažos gadījumos tas notiek apzināti, bet biežāk gan neapzināti. No Fistela de Kulanža teiktā izriet, ka vēsturniekam ir nepieciešams definēt savu profesionālo identitāti un izšķirties starp kalpošanu ideoloģijai un vēsturiskās patiesības meklēšanu. Izdarot izvēli par labu zinātni, vēsturniekam jāveic divas mentālas procedūras: vispirms viņam ir jāveic zināma refleksija, lai atbrīvotos no savas ideoloģiskās pārliecības uzspiešanas pagātnei, un, otrkārt, viņam jācenšas interpretēt avotus, balstoties uz attiecīgā laikmeta mentālajām struktūrām – par tik, par cik tās ir iespējams rekonstruēt. Taču šāds uzdevums prasa ne tikai daudz darba, bet arī drosmi.

Tipisks piemērs, kas labi ilustrē ideoloģizācijas tendenci mūsdienu historiogrāfijā, ir veids, kā vēsturnieki interpretē vienvaldības fenomenu dažādos laikos un dažādās formās. Šodien mēs visi esam pārliecināti, ka, pārfrāzējot Vinstonu Čērčilu, demokrātija ir labākais, ko izgudrojusi cilvēce. Šī pārliecība ir izteikti ideoloģiska un acīmredzami traucē objektīvam spriedumam par ikvienu vienvaldības formu pagātņē. Mūsdienu cilvēka prāts tiecas katrā pagātnes valdniekā saskatīt mazu Hitleru vai Staļinu. Protams, 20. gs. asiņainās diktatūras atstāja ļoti negatīvu iespaidu un diskreditēja vienvaldību kā varas formu, taču vēsturniekam, ja tas grib ne tikai aprakstīt, bet arī saprast pagātņi, jācenšas vēsturisko vienvaldības fenomenu izprast caur attiecīgā laikmeta vērtību sistēmas prizmu, atsvešinoties no saviem ideoloģiskajiem standartiem. Diemžēl jāatzīst, ka tas tiek darīts salīdzinoši reti, kas ir labi redzams Senās Grieķijas vēstures izpētē.

Kā zināms, sengrieķu polisas iegāja rakstītās vēstures pasaulē kā aristokrātu republikas. Visai drīz, 7.–6. gs. p.m.ē., grieķu polisas piedzīvoja krīzi, kas skāra ekonomisko, sociālo un politisko jomu. Kā krīzes risināšanas veids uz vēstures skatuves parādījās tirānijas

fenomens. Vārdam “tirānija” sākotnēji nepiemita negatīvas konotācijas, tas bija neitrāls termins, kas apzīmēja vienvaldības formu, kura atšķirībā no parastas monarhijas netika mantota, bet tika iegūta apvērsuma rezultātā. Mūsdienu historiogrāfijā tirānijas dibināšana grieķu polisās tiek uzskatīta par nelegitīmu varas uzurpāciju un pati tirānija tiek vērtēta izteikti negatīvi. Faktiski, rakstot par sengrieķu tirāniem, šodienas vēsturnieki tos tēlo tikai un vienīgi melnās krāsās un cenšas noliegt jebkādas tirānu nopelnus, lai uzturētu priekšstatu, ka tirānijai kā tādai nebija nekādas pozitīvas nozīmes. Piemēram, ir zināms, ka Atēnu tirāns Peisistrāts (valdīja 560.–527. g. p.m.ē.) daudz būvēja Akropolē un pašā pilsētā. Šodien pētnieki mēģina pārskatīt arheoloģisko atradumu datējumus, lai tos neattiecinātu uz tirāna valdīšanas laiku. Sprotams, ka vēl vieglāk ir apstrīdēt rakstisko avotu liecības, kuras sniedz “nepiedodami” daudz pozitīvas informācijas par Peisistrāta valdīšanu. Varētu minēt vēl daudzus līdzīgus piemērus, bet tendence ir skaidra, un tā nedara godu vēstures zinātnei. Vēl tikai pieminēšu, ka šī tendence spilgti izpaužas arī Aleksandra Lielā vēstures izpētē – iepriekšējos laikos viņa personība nereti tika glorificēta, bet šodien, tieši pretēji, tā tiek aktīvi demonizēta. Jau ir kļuvis par normu, ka nopietnos vēstures pētījumos Aleksandrs tiek dēvēts par maniaku, dzērāju un nežēlīgu tirānu. Kontrastā ar iepriekšējo toni, kas valdīja historiogrāfijā 19. gs. un 20. gs. pirmajā pusē, šī mūsdienu tendence uzrāda izteiktu ideoloģisku angažētību.

Domāju, ka šai negatīvisma tendencei attiecībā uz sengrieķu vienvaldības formām ir divi cēloņi. Viens, kā jau teikts, ir mūsdienu ideoloģiskā pārliecība, kas liek negatīvi raudzīties uz jebkādu vienvaldību kā potenciālo alternatīvu demokrātijai. Otrs cēlonis, manuprāt, ir mūsdienu politisko standartu uzspiešana pagātnei, kas savā būtībā arī ir ideoloģiska. Proti, ar to es saprotu pagātnes politisko procesu un fenomenu vērtējumu no mūsdienu politisko kategoriju viedokļa. Piemēram, šodien plaši tiek diskutēts jautājums par tirānu varas leģitimitāti. Pētnieki ar pārsteigumu ir konstatējuši, ka bieži vien sengrieķu tirāni neieņēma nekādus amatus, lai gan dažreiz viņi lietoja titulu *basileus*, t.i., ķēniņš. Dabiski, ka uz šī pamata viņu vara gandrīz vienbalsīgi tiek uzskatīta par nelegitīmu uzurpāciju. Taču šāda pieeja ir ne tikai modernizējoša, bet tā klaji ignorē faktu, ka senajiem grieķiem piemita citi priekšstati par leģitimitāti un ka tie vēl nepazina mūsdienu konstitucionālo domāšanu, jo ne tikai konstitūcija, bet arī romiešu tiesības vēl nepastāvēja. Tirāni leģitimēja savu varu ne likuma un ne politikas laukā, bet reliģijas un seno tradīciju laukā. Tādēļ viņi pievērsa īpašu uzmanību kultam un centās pasniegt sevi kā harismātiskus līderus, t.i., kā dievu izredzētus mīluļus. Tādēļ viņi atdarināja senos ķēniņus, par kuriem stāstīja mīti un Homēra poēmas. Tas nozīmē, ka viņu vara sakņojās nevis likumā, bet

tradīcijā. Faktiski tā bija senās, harismātiskās, Homēra eposā aprakstītās varas restaurācija. Šī dievu žēlastībā sakņotā vara tika pretnostatīta jaunā tipa republikāniskajai varai, kas balstījās cilvēku pieņemtajos likumos un normatīvos. Tātad mēs varam runāt par divu varas tipu konfrontāciju – starp varu ar sakrālām saknēm un sekulāru varu, kuru radīja cilvēku likums. Svarīgi saprast, ka atbilstoši tā laika priekšstatiem abi varas tipi bija leģitīmi, turklāt vienvaldība bija pat vairāk leģitīma, jo tā balstījās reliģijā un tradīcijā.

Šādai dihotomijai sengrieķu domāšanā atbilst priekšstati par diviem likuma tiem – rakstīto likumu un nerakstīto likumu. Rakstītos likumus rada cilvēki, bet nerakstītie likumi aptver tās dzīves un uzvedības normas, kuras sakņojas tālā pagātnē un kuras ir saistītas ar reliģiju, tradīciju un morāli. Zīmīgi, ka tādi domātāji kā Platons un Aristotelis respektēja nerakstīto likumu obligāto spēku un uzskatīja, ka tie ir nepieciešami katrai labiekārtotai valstij. Ņemot to vērā, mums būtu jārunā par diviem leģitimitātes veidiem sengrieķu pasaulē – caur likumu un caur reliģiju un tradīciju.

Līdzīgi tas ir arī Aleksandra Lielā gadījumā. Šodien pētnieki daudz diskutē par viņa iekarojumu leģitimitāti, kas, raugoties no mūsu priekšstatiem par likumību, ir visai neskaidra un pat apšaubāma. Bet, ņemot vērā grieķu un maķedoniešu priekšstatus par nerakstīto normu svarīgumu, kā arī ņemot vērā tā laika reliģiozitāti un vērtību sistēmu, kļūst skaidrs, ka Aleksandra leģitimācija balstījās senajā varonības ideālā, kuru savukārt baroja un uzturēja senie reliģiskie priekšstati par harismu. Tādēļ Aleksandrs ļoti centīgi atdarināja Homēra varoņus un savā rīcībā nepārtraukti aktualizēja senos reliģiskos priekšstatus un ideālus.

Rezumējot varu secināt, ka ikviens vēsturisks fenomens ir jāanalizē, ņemot vērā attiecīgā laikmeta mentālos uzstādījumus un atmetot mūsdienu ideoloģiskos standartus, proti, neattiecinot uz pagātni mūsdienu domāšanas stereotipus. Pārlietu ideologizēta pieeja neļauj mums adekvāti saprast un izvērtēt vienvaldības fenomenu Senajā Grieķijā. Atļaušos riskēt un apgalvot, ka līdzīgi tas var būt arī citu laikmetu vēsturiskajā izpētē, ieskaitot pat 20. gadsimta vēsturi, lai gan tas ir laikmets, kura mentālās matricas mums ir maksimāli pietuvinātas un vēl joprojām aktuālas. Varu izteikt minējumu, ka arī autoritārie režīmi Otrā pasaules kara priekšvakarā, kuri pārkāpa sava laika konstitucionālās normas, lielā mērā balstījās tautas arhaiskajos domāšanas slāņos, kuru aktualizācija padarīja šos režīmus iespējamus un morāli pieņemamus saviem laikabiedriem. Uzskatu, ka šeit ir plašs darbalauks vēsturniekiem.